

האמנם פלוטים לנצח?

תמונת מצב והצעות לפתרון

פתח דבר

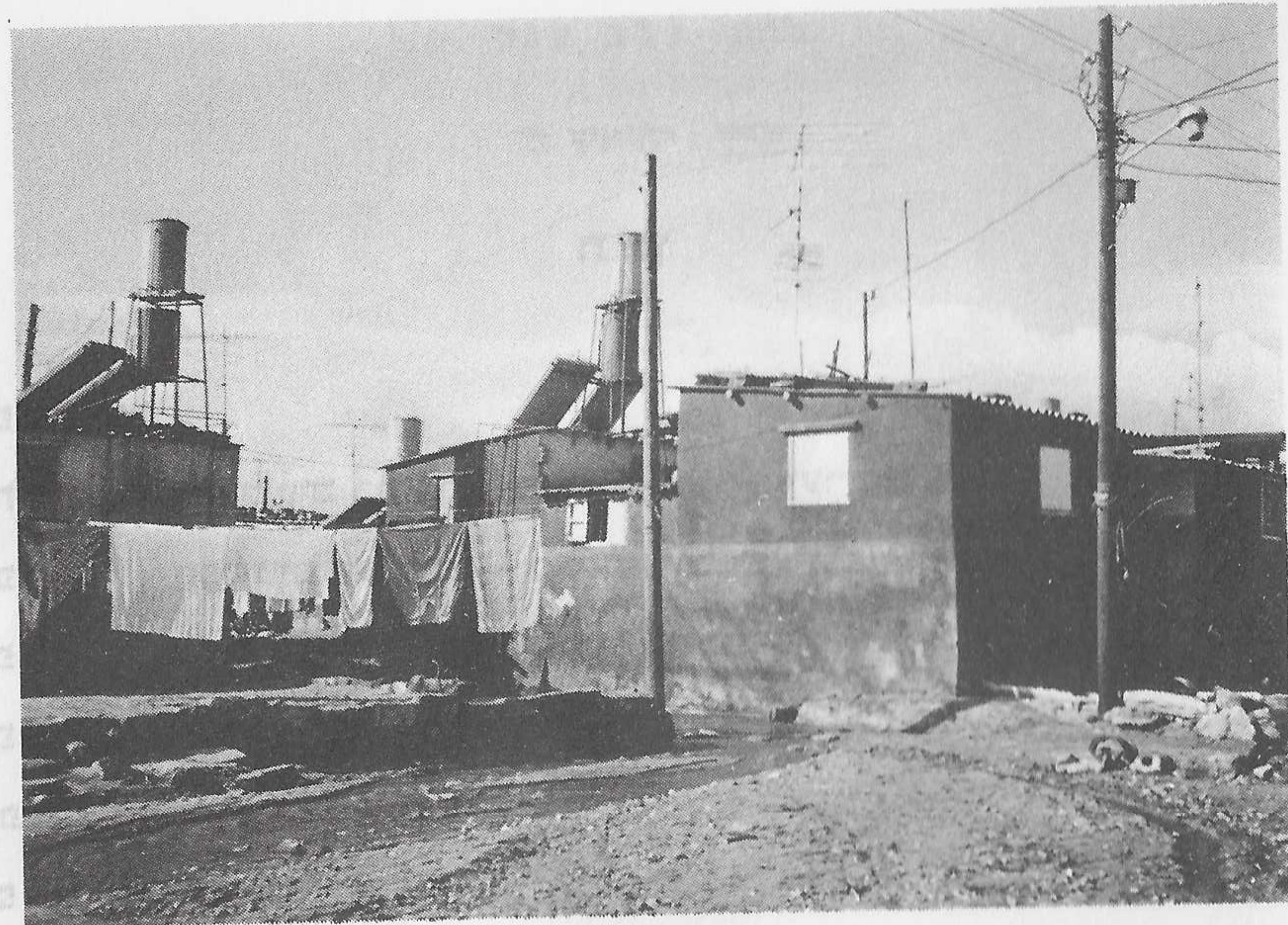
מאת

השר מרדכי בן-פורת

איזור המזרח התיכון, בשל מיקומו הגיאוגרפי ומאפייניו הדמוגרפיים, היה מאז ומתמיד זירה של מאורעות דרמטיים. הערבים שלא יכלו להשלים עם החלטת עצרת האומות המאוחדות על הקמתה של מדינה יהודית לצד מדינה ערבית, פלשו לתוך ישראל במטרה להשמדה תוך קריאה לערביי א"י לנטוש את הארץ ולשוב אליה לאחר הנצחון. כתוצאה מקריאה זו נטשו לארצות ערב 590 אלף ערבים ושם הושמו במחנות פליטים. במקביל הגיעו לישראל כ-600 אלף יהודים מארצות ערב. יהודים אלה, אשר היו משך אלפי שנים בארצות ערב, נאלצו לעזוב בחוסר כל בשל מניעים ציוניים ובשל הרדיפות והסבל, שהיו מנת חלקם בארצות ערב. הם הגיעו למדינה בראשית דרכה אשר מחוסר מקומות מגורים נאותים, נאלצה לשכנם במעברות, בתנאים קשים.

באותם ימים נתבקשתי על-ידי מוסדות הקליטה דאז לסייע בטיפול בריכוז המעברות הגדול ביותר בישראל שהיה באור-יהודה. העתקתי את מקום מגורי לשם וכיהנתי כראש המועצה המקומית משך 14 שנה (1955—1969). בתפקידי זה הייתי עד לקשיים הרבים שהפליטים עברו וחשתי מקרוב את סבלם של העולים החדשים שנאלצו להאבק על קיומם, להתגבר על תנאי מזג האוויר הקשים ולמצוא מקור פרנסה למשפחותיהם.

מצויד בנסיון אנושי זה פניתי באוגוסט 1982 לראש הממשלה דאז, מר מנחם בגין, בהצעה להקים ועדת שרים שתגבש עקרונות, דרכים ושיטות לפתרון בעיית הפליטים במזרח התיכון על-ידי יישובם מחדש. אין ליוזמה זו כל קשר עם הפתרון המדיני שיקבע את עתיד השטחים. עניינה הוא הסרת הכתם האנושי שבמחנות הפליטים באזורי יהודה, שומרון וחבל עזה הנמצאים בניהולה של מדינת ישראל משנת 1967. נכון הדבר, כי ארצות ערב הן האשמות העקריות בטרגדיה של הפליטים הערבים והיהודים כאחד, אך אין בכוחה של קביעה זו כדי לענות על סבלם של אשה, קשיש וטף ועל כן הגיע הזמן כי העולם הנאור יתמודד עם בעיה אנושית זו.

מחנה הפליטים שאטי, עזה

בתים שנבנו בפרויקט "בנה ביתך", שכונת שייך רדואן, עזה

חוברת זו המבוססת על דו"ח ועדת השרים מנסה להאיר את הבעיה, שרשי התהוותה, תאורה והצעות לפתרונה. ליד הוועדה טרחו ועמלו מומחים, נציגי משרדי הממשלה, ומוסדות אקדמאיים.

זכות היא לי להודות לכל חברי ועדת המומחים ובמיוחד לד"ר יעקב צמח ממשרד המשפטים, ולמר נדב ענר ממשרד ראש הממשלה, אשר גיבשו את הדו"ח וערכוהו. יבואו על הברכה עובדי מרכז ההסברה שעמלו והביאו לדפוס.

כ"ב בשבט התשמ"ד
26 בינואר 1984

הקדמה

הפליטים במזרח התיכון — יהודים וערבים

התנגדותם העקבית של ערביי ארץ-ישראל, בתמיכתן הפעילה של מדינות ערב, לתנועה הציונית ולתקומת עם ישראל בארץ-ישראל הגיעה לשיאה לאחר החלטת עצרת האו"ם, ב-29 בנובמבר 1947, בדבר חלוקת ארץ-ישראל והקמתן של מדינה ערבית ומדינה יהודית בשטחה.

כנופיות של ערבים ממדינות ערב ומארץ-ישראל, שמימנו וציידו מדינות ערב, תקפו ריכוזים ויישובים יהודיים במטרה לסכל את אפשרות הקמתה של מדינת היהודים. כשלונו הצבאי של התקפות אלה הביא לפלישת הצבאות הסדירים של מדינות ערב לארץ-ישראל, עם נטישת הבריטים את הארץ, במטרה להשיג את אשר לא השיגו הכנופיות: חיסולה של מדינת ישראל שאך זה קמה.

כשלונו הצורב של מדינות ערב, שלא הביא לחיסול מדינת ישראל אלא גרם אף להרחבת גבולותיה, לא הביא לנטישת המטרה של חיסול מדינת ישראל, אולם ההכרה בחולשתן הצבאית דחקה את השימוש בכוח הנשק ופינתה מקומה ללוחמת טרור וללוחמה פוליטית, שאחד מאמצעיה היה "בעיית הפליטים הערבים". רגשות התסכול הערביים הביאו גם להתנכלות לקהילות היהודיות בארצות ערב. רדיפות אלה יחד עם ההתעוררות הציונית בקרב קהילות היהודים בעקבות הקמת מדינת ישראל, הביאו ליצירת "בעיית פליטים יהודים" שמצאו דרכם למדינת ישראל המחודשת.

כך, כתוצאה מתקיפת הערבים את ישראל, נוצרו שתי בעיות פליטים כאשר הפליטים הערבים מוצאים מקלט במדינות ערב והפליטים היהודים מוצאים מקלט במדינת ישראל. למעשה נוצר כאן מצב של חילופי אוכלוסין. אולם בעוד הפליטים היהודים מתקבלים ברצון ונקלטים בישראל, הפכו הפליטים הערבים לכלי משחק פוליטי בידי ארצות ערב כנגד ישראל.

הזמן שעבר מאז יצירת "הבעיה" וההתפתחויות הצבאיות, הפוליטיות, הכלכליות והחברתיות שעברו על האיזור מחייבים לבחון מחדש גישות ותפיסות בנושא הפליטים, שהשתרשו הן בתודעת הציבור והן בתודעת מעצבי המדיניות אם כתוצאה מעמדות פוליטיות שונות (חלקן עוינות לישראל) ואם כתוצאה מגישות "הומניטריות" מוטעות.

החיבור שלפנינו ינסה להשתחרר מן התדמיות הרווחות לגבי "בעיית הפליטים הערבים" הן ע"י בחינת מצבם של הפליטים על רקע החברה הערבית בה הם חיים והן ע"י מתן מענה לשאלות מספר שחייבים לשאול:

- מיהם הפליטים וכיצד ניתן להבחין בינם לבין החברה הסובבת אותם?
- מהו מצבם של הפליטים הערבים במדינות ערב ובשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה ולפי איזה קנה-מידה נשפט מצבם?
- מהן הסיבות שהביאו לתדמית הנוכחית של בעיית הפליטים כבעיה של אנשים הזקוקים לשיקום?
- האמנם יש צורך בפתרון שיקומי, בפתרון פוליטי ואולי שילוב של השניים?

חיבור זה שבא בעקבות הקמתה של ועדת שרים ע"י ממשלת ישראל לטיפול בנושא הפליטים, ינסה גם להתוות קווים לפתרון "הבעיה" כפי שהיא נראית בעקבות ההשתחררות מן התדמיות הרווחות. קווים אלה יתבססו על הפרדה בין ההיבט הפוליטי של "הבעיה הפלסטינית" לבין ההיבטים הכלכליים-חברתיים של "בעיית הפליטים". ההיבט הפוליטי קשור ליחסי מדינות ערב עם ישראל ויש להניח כי ייפתר באמצעות הסכמי שלום בין ישראל למדינות ערב, בהם תעמוד ישראל על קליטת הפליטים בארצות מושבם כמשקל נגד לקליטת היהודים יוצאי ארצות ערב בישראל. אולם בהיבט הכלכלי חברתי לפחות של הפליטים המצויים בשליטת ישראל — ביהודה, שומרון וחבל עזה ניתן לטפל כבר היום.

ועדת השרים שהוקמה באוגוסט 1982 הטילה על ועדת מומחים לאתר את מוקדי הבעיה ביהודה, שומרון וחבל עזה, כאשר המטרה היא להביא לשי-לובם של הפליטים בקרב האוכלוסייה שבה הם חיים תוך ביטול המאפיינים היחודיים לפליטים.

המאפיין הבולט ביותר של הפליטים הוא המגורים ב"מחנות הפליטים" הנמצאים להלכה בשליטתה של סו"ת*. למרות שרק מיעוט מבין הפליטים דרים במחנות אלה ולמרות שחלק מן הדרים במחנות אינם פליטים, הרי היותם סמל למעמד הפליט הופכם ליעד מרכזי לטיפול ואכן תכנית השיקום תתרכז בתחילה בהקמת שכונות חדשות לאוכלוסיית המחנות ושיפור תש-

* סוכנות הסעד והתעסוקה לפליטי ארץ-ישראל במזרח הקרוב, באנגלית: UNRWA United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East.

תית חייהם הן ע"י צרופם לרשויות מוניציפליות קיימות והן ע"י הקמת רשויות מוניציפליות עצמאיות. עלות פרויקט זה גדולה מאוד וישראל מצפה לשיתוף פעולה בקיומו הן מצד הפליטים עצמם, הן מצד תושבי יהודה, שומרון וחבל עזה והן מצד גורמים בינלאומיים שונים.

הפליטים הערבים — יצירתה של "בעיה בינלאומית"

האירועים הצבאיים והפוליטיים בארץ-ישראל ובזירה הבינלאומית בסוף 1947 ובמשך 1948 הביאו לנטישת ערבים את מקומות מושבם ולהשתכנותם בחלקי ארץ-ישראל, שהיו בשליטת הצבאות הערביים ובמדינות ערב המקיפות את ארץ-ישראל: ירדן, מצרים, סוריה ועיראק.

תהליך הנטישה וסיבותיו

שלושה גלים עיקריים היו בתהליך נטישה זה:

א. הגל הראשון (דצמבר 1947 — מרץ 1948) הורכב ברובו מאנשים בעלי אמצעים, שנטלו את מטלטליהם ונטשו את מקומות מושבם עד יעבור זעם. ראוי לציין כי גל נטישה מסוג זה היה ידוע בעבר בארץ-ישראל ממאורעות 1936—1939. גל זה זכה לקיתונות בוז בעיתונות הערבית. העיתון "אל שעב" כתב לדוגמא:

"הקבוצה הראשונה של הגיס החמישי מורכבת מאלה העוזבים את בתיהם ועסקיהם ועוברים לגור במקומות אחרים. רבים מאלה חיים בנוחיות רבה ובעושר. למראה הסימן הראשון לצרות הם נסים כדי להמלט מהצורך לקחת חלק במעמסת המאבק הן בצורה ישירה והן בצורה עקיפה".¹

ב. הגל השני (אפריל 1948 — 15 במאי 1948) נבע בעיקר מכשלון הכנו-פיות הערביות להכריע את היישוב היהודי בארץ-ישראל. גל זה החל בנטישת המנהיגות הערבית, הארצית והמקומית. זו גררה אחריה את המעמד הבינוני העירוני ואלה גררו את הכפריים ותושבי הערים העניים. בין האירועים הבולטים יש להזכיר את נטישת הערים חיפה, טבריה ויפו, על-ידי תושביהן הערבים למרות פניות חוזרות ונשנות של המנהיגות היהודית אליהם להישאר במקומם. משה שרתוק (שרת) הציע אף להזהיר את הערבים כי שיבתם אינה מובטחת, כאמצעי להפסיק את הנטישה.²

לעומת מדיניות זו בולטת נטיית המנהיגות הערבית, הן בארץ-ישראל

והן בארצות ערב, לעודד נטישת הערבים את מקומות מושבם. עורך העיתון "אל הודא" תיאר זאת, מאוחר יותר, כך:

"ככל שקרב והלך תאריך עזיבת הבריטים, גברה להיטות הליגה הערבית. פגישות והתייעצויות התקיימו מדי יום ביומו וקריאות דחופות לסיוע פורסמו. עצה ידידותית ניתנה לערביי ארץ-ישראל, דוחקת בהם לנטוש אדמתם, בתיהם ורכושם ולהתפנות — ולא, יקצרום רובי הצבאות הערביים הפולשים".³

ג. הגל השלישי (15 במאי 1948 — יולי 1948) חופף את פלישת צבאות ערב הסדירים לארץ-ישראל ונסיונם הכושל לקפד את חיי מדינת ישראל שאך זה נוסדה. התקדמות צה"ל והרחבת שטחה של מדינת ישראל הביא לגל בריחה מחודש ולנטישה המונית של ערים וכפרים כאחד. סיר אלק קירקברייד, הציר הבריטי בעמאן, מתאר גל זה כך:

"רבים מפליטי הגל הראשון מיפו, אשר עצרו בריחתם בלוד ורמלה מתוך תקווה שיוכלו לשוב לבתיהם במהרה, חידשו את נדידתם יחד עם רוב תושבי ערים אלו והכפרים בסביבתן. שטפון של עקורים פשט על פני ארץ-ישראל ולתוך (ממלכת) ירדן הגיע; דלי האמצעים עצרו ראשונים ורק בעלי האמצעים, בעלי המכוניות או אלה שיכלו לשכרן, הגיעו עד עמאן".⁴

מנהיגי ישראל, בראותם כי אין בכוח קריאותיהם להפסיק את בריחת הערבים, השלימו עמה לא בלי אנחת הקלה. מקדונלד, הציר האמריקני בישראל, תיאר את תגובת מנהיגי ישראל כך:

"ודאי הוא כי הללו לא היו מוכנים לחלוטין ליציאת הערבים, שום מנהיג ציוני אחראי לא ציפה להתרחשותו של נס כזה בפניו ארצו".⁵

מאידך, מדינות ערב תקפו את הפליטים, ורדיו דמשק הכריז כי ערביי ארץ-ישראל "הם האחראים לאבדות הכבדות של הצבאות בארץ-ישראל. הם נמלטו מפני איומים של מיעוט קטן וביטלו זמנם בדיבורים על פחדיהם תחת לחימה למען ארצם".⁶

הפליטים עצמם שנתקלו באיבה ובבוז הערביים, נטו לייחס את סיבת בריחתם להתנהגות ישראל וכך נוצר היחס של סיבה-תוצאה בין כיבוש דיר יאסין ב-10 באפריל 1948 לבריחת הפליטים. אולם ראוי לזכור כי מירב הפליטים ברחו עוד לפני כן ואכן יחיה חמודה, שהיה ראש פת"ח לפני יאסר ערפאת, מודה בפני עיתונאי אמריקני כי הבריחה מליפתא, כפר בקרבת ירושלים, שהוא מקום מוצאו של חמודה, לדוגמא, ארעה כארבעה חודשים לפני דיר יאסין.⁷

הסיבות לבריחה היו רבות ומורכבות. חלקן נעוץ במבנה הדמוגרפי של ערביי ארץ-ישראל שרבים מהם מוצאם ממדינות ערב ובריחתם לא היתה אלא שיבה הביתה; חלקן נעוץ במבנה החברתי והתלות הרבה במנהיגים שהיו הראשונים שברחו וגררו אחריהם את צאן מרעיתם; חלקן נעוץ בסיבות פסיכולוגיות ובהשלכת ההתנהגות הערבית על ההתנהגות היהודית ובכך הגברת רגשי הפחד מפני היהודים; חלקן נעוץ באמונה כי הנצחון יביא לשובם לבתיהם, אמונה שלובתה ע"י מדינות ערב; וחלקן נעוצות במדיניות הבריטית אשר ניסתה להפריד בין היהודים לבין הערבים ולהשאיר בערים המעורבות אוכלוסיה הומוגנית (יהודית או ערבית) ובכך עודדו הגירה ערבית אך לא הצליחו להוציא את היהודים ממקומות מושבם.⁸

התנערות ערבית והתגייסות בינלאומית

למרות העובדה כי תנועת הפליטים החלה שמונה חדשים לפני כן, הפנו מדינות ערב רק ביולי 1948 קריאה לגורמים הבינ"ל לחוש לעזרת הפליטים המצויים במצוקה. קריאה זו, שהופנתה בעיקר לאו"ם שאת החלטתו — החלטת החלוקה — הפרו מדינות ערב אך חדשיים לפני כן באמצעות פלישת צבאותיהן לארץ-ישראל, יחד עם היחס לפליטים עצמם, מעידים בעליל על הקו שינקטו מדינות ערב: הפיכת בעיית הפליטים הערבים לנשק פוליטי כנגד ישראל באמצעות הטלת עול הטיפול בהם על הקהילה הבינ-לאומית.

הן מדינות ערב והן הגורמים הבינלאומיים ביססו מדיניותם על החלטת עצרת האו"ם 194 III מיום 11 בדצמבר 1948, שקבעה כי "יש להרשות לפליטים הנכונים לשוב לבתיהם ולחיות בשלום עם שכניהם לעשות זאת בהקדם האפשרי וכן יש לשלם פיצויים עבור הרכוש לאלה שיבחרו שלא לחזור...". מדינות ערב ראו בחלקה הראשון של ההחלטה צידוק לאי קליטת הפליטים בארצותיהם ואילו ישראל, על אף נכונותה המוצהרת לקלוט כ-100,000 פליטים בתנאי שלום, התנגדה לקליטת כל הפליטים מסיבות בטחוניות והתבססה על חלקה השני של ההחלטה.

הקהילה הבינלאומית, מצידה, קיבלה על עצמה, תוך גילוי רגשות הומניים אמיתיים, את האתגר של הטיפול באוכלוסיית הפליטים. מתוך הנחה שהפ-עילות תסתיים במהרה, התגייסו גורמי סיוע בינלאומיים לשפר את מצבם של הפליטים ובהתלהבותם התמימה תרמו בלי דעת לשימורה של בעיית הפליטים.

פרק ב

מיהם הפליטים הערבים ומה מספרם?

ערביי ארץ-ישראל: אוכלוסיה נידת

ערביי ארץ-ישראל לא היו עשויים מקשה אחת. תקופת המנדט הבריטי בארץ-ישראל הביאה לשינויים במבנה הדמוגרפי-חברתי-כלכלי של ערביי הארץ.

התופעה המרכזית הינה גידול האוכלוסיה הערבית והכפלתה בין השנים 1922 ל-1947. סיבות רבות לגידול זה. שתיים מהן הן:

- א. גידול ההפרש בין הילודה לבין התמותה. שיעור התמותה הלך ופחת בעיקר עקב השתפרות תנאי הבריאות, הן בגלל שליטת הבריטים והן בגלל פעולות ההתיישבות היהודית בארץ, כגון ייבוש הביצות שהביא לחיסול המלריה.
- ב. הגירה ערבית לארץ-ישראל מן הארצות השכנות. אפשרויות התעסוקה גדלו הן בגלל צרכי המנדט והצבא הבריטי שחנה בארץ והן עקב ההתפתחות הכלכלית שנבעה גם מעליית היהודים לארץ-ישראל. תנאי העבודה הטובים יותר והשכר הגבוה יחסית ששולם בארץ משכו לארץ ערבים מהחורן (צפון-ירדן ודרום-סוריה), ממצרים (בעיקר בדואים מסיני) ומלבנון (בעיקר מתואלים-מרונים), ואפילו ממדינות מרוחקות יותר כלוב ואלג'יריה.*

רוב המהגרים הללו היו מהגרים עונתיים שבאו לעבוד כאן, אולם חלקם הצטרפו לערביי ארץ-ישראל כמתישבי קבע.

תופעה נוספת שראוי לשים אליה לב הינה ההגירה הפנימית הן מן הכפר אל העיר והן ממזרח למערב — מן ההרים אל השפלה. גידולן של הערים בארץ-ישראל ובמיוחד הערים המעורבות (ירושלים, חיפה ותל-אביב-יפו) הביא ליצירת מעמד בינוני ערבי מחד ופרולטריון ערבי מאידך ולתחילתו של שינוי חברתי בחברה הערבית בארץ-ישראל. יחד עם זאת עדיין היו הכפריים את מירב האוכלוסיה הערבית של הארץ. אולם גם במגזר זה חלו

* עבד-אל קאדר אל חוסייני, לדוגמא, מוצאו היה ממשפחה אלג'ירית ידועה.

התפתחויות חשובות במיוחד עקב המגע עם החקלאות היהודית המו-
דרנית.⁹

הכרת הרקע דלעיל חשובה להבנת העובדה שבעת נטישת הערבים את
מקומות מושבם השפיעו גורמים אלה הן על צורת הפיזור והקליטה של
הפליטים והן על הקשיים שעמדו בפני מגישי הסיוע.

גורמים שונים השפיעו על צורת פיזור הפליטים:

א. בעלי האמצעים ובעלי המקצועות החופשיים שביניהם מצאו מקלט
בעיקר בערי הבירה של מדינות ערב. האמצעים הכספיים והמיומנות
שלהם הקלו בלי שום ספק את קליטתם בערים אלה למרות הקשיים
המיידיים.

ב. רבים מן הפליטים מצאו מקלט בקרב קרובי משפחה בערים ובכפרים
הערביים הן בארץ-ישראל והן מחוצה לה.

ג. רבים מן הפליטים שלא היו תושבי קבע בארץ-ישראל חזרו למקומות
מגוריהם הקודמים ולמשפחותיהם.

יחד עם זאת רבים מן הפליטים, ובעיקר החלשים מבחינה כלכלית — הכפ-
ריים והפרולטריון העירוני — לא מצאו מקומות מגורים והתרכזו בסביבות
הכפרים והערים כאשר חלקם מתגורר תחת כיפת השמיים.

הסיוע לפליטים והשפעתו על מספרם

מצוקתם האמיתית של פליטים אלה היא שעוררה את הגורמים הבינלאומיים
לפעולות סיוע הומניטריות, ספונטניות בתחילה ומאורגנות אחר-כך, פעולות
סיוע שהפכו לסימן ההיכר של הפליטים הערבים.

מרגע שהחלה פעילות הסיוע ונוצר הצורך בתקציב מתאים, עלה הצורך
להעריך את מספרם של הפליטים הנזקקים. חוסר האפשרות לקבוע מלכת-
חילה במדויק את מספרם והצורך המיידי בסיוע חיסלו את האפשרות לעדכן
במדויק את מספרם מאוחר יותר.

בספטמבר 1948 העריך המתווך מטעם האו"ם, הרוזן ברנדוט, אשר פעל
נמרצות לארגון הסיוע לפליטים, את מספר הנזקקים בכ-330,000 נפש.
לעומתו העריכה הליגה הערבית את מספרם באוקטובר 1948 ב-631,967
נפש.

כאשר החלו סוכנויות הסעד הבינלאומיות לחלק מנות מזון לפליטים עצמם
התברר כי באפריל 1949 חולקו 1,010,689 מנות. סוכנויות סעד אלו היו

מודעות לניפוח המספר וגם אם ניסו להעמיד את מספר הפליטים על בסיס
ריאלי יותר, הרי באפריל 1950 חילקו 924,671 מנות מזון. כאשר החלה
סו"ת בפעולתה במאי 1950 היה מספר מקבלי המנות 957,000. סו"ת
ניסתה גם היא להפחית את המספר ולאחר מפקד אוכלוסין (מפוקפק
כשלעצמו) הצליחה להפחית את מספרם של מקבלי המנות ביוני 1951
ל-879,667.¹⁰

מלכתחילה היו הסיבות לניפוח מספרי הפליטים והנזקקים לסיוע רבות
ומגוונות ואליהן נוספו סיבות נוספות בחלוף השנים:

א. מצבם של הפליטים חסרי אמצעי הקיום היה בכי רע וטבעי היה כי
ינצלו את המצב האנרכי ששרר, עקב חסרונם של רישומים מדויקים
ומסודרים, לרישום כוזב, כדי לזכות במנות מזון רבות ככל האפשר.
ואכן הצלב האדום, שהיה אחד מארגוני הסיוע הראשונים שנחלצו
לעזרת הפליטים אומר בפרוש: "הפליטים נקטו בשיטות זיוף שונות
בנסיון לנפח את מספרם וכתוצאה מכך להגדיל את כמות המנות
המחולקות להם".¹¹

ב. ארגוני הסיוע לא היו מסוגלים להבחין בין פליט לבין מי שאינו פליט.
הפליטים התיישבו בתוך הערים והכפרים ובקרבתם. האוכלוסיה המקו-
מית שמצבה הכלכלי לא היה טוב בהרבה ממצב הפליטים, ניצלה את
ההזדמנות לזכות במנות מזון חינם ואת האנרכיה ברישומים ולכן
רבים מתושבי הקבע נרשמו כפליטים. רבים מאזרחי מדינות ערב
שישבו זמנית בארץ-ישראל ניצלו אף הם את ההזדמנות לקבל מנות
מזון חינם. בהקשר זה ראוי לציין כי הברואים היוו בעיה בפני עצמה —
אופיים הנוודי הציב את השאלה היש לראותם כפליטים.

ג. הפליטים מתחילה ניסו לנדוד ממקום למקום בחיפושיהם אחר מקום
מגורים ותעסוקה כך שהאוכלוסיה בריכוזי הפליטים לא היתה קבועה
אלא היתה נתונה לשינויים תמידיים, דבר שהיקשה על קביעת מספרה
המדויק.¹²

ד. מצב אנרכי זה נוצל גם ע"י מדינות ערב שמצאו בפליטים הערבים
מכשיר יעיל במלחמה התעמולתית כנגד ישראל. הן הגזימו בהערכו-
תיהן לגבי מספר הפליטים מתוך מטרה ליצור בעיה שממדיה האימת-
ניים יחייבו פעולה בינלאומית כנגד ישראל.

הגדרת הפליטים והשפעתה על מספרם

כך עמדו ארגוני הסיוע, וסו"ת במיוחד, חסרי אונים בפני עובדת ניפוח
מספרי הפליטים ומנהל סו"ת חייב היה להודות בדו"ח הביניים הראשון

שלו ב-1950: "איזן להניח שהצהרה מדויקת על מספר הפליטים האמיתיים, כתוצאה מן המלחמה בארץ-ישראל, תוכל להינתן עתה או בעתיד".¹³ סס"ת אמנם ניסתה להקטין את מספר הפליטים ע"י הגדרה מדויקת יותר לפליט שאמרה:

"אדם הזכאי לסעד (מסס"ת) הוא זה שמקום מושבו הרגיל היה בארץ-ישראל לתקופה של לא פחות משנתיים לפני פרוץ הסכסוך ב-1948 ואשר כתוצאה ממנו איבד גם את ביתו וגם את אמצעי מחייתו".¹⁴

אולם גם הגדרה זו לא הביאה לצמצום מספר הפליטים, להיפך היא אפשרה את הרחבת מעגל הנהנים מהסעד גם לצאצאי הפליטים ולנספחים אחרים. יתר על כן, הגדרה זו באה רק לאחר שפעולות הסיוע היו במלוא היקפן ולמרות הנסיונות להפחית את מספר הפליטים הרי הוברר כי לגרוע מרשי-מות מקבלי הסיוע היא פעולה כמעט בלתי אפשרית. (ראה להלן בפרק ה').

כך, עד היום, מוסיפה סס"ת לפרסומיה הסטטיסטיים בנוגע למספר הפליטים הרשומים בה את ההערה הבאה: "נתונים סטטיסטיים אלה מבוססים על נתוני הרישום של הסוכנות אשר לא בהכרח משקפים במדויק את האוכלוסייה בעיקר בגלל גורמים כגון לידות ופטירות לא מדווחות ורישומים כוזבים וכפולים. הסוכנות מניחה כי מספר האנשים הרשומים הנוכחים בשטחי פעולת סס"ת הוא פחות מהאוכלוסייה הרשומה".¹⁵ אולם הערה זו מהווה אך כסות להשלמת סס"ת עם העיוות המספרי ועם הלחצים הפוליטיים המופעלים עליה וממשיכה בפעולתה על סמך נתונה המספריים המוגזמים.

גישה זו של סס"ת על אף הנוחות שבה אינה מקובלת על הערבים מסיבות פוליטיות. אש"ף, הדוגל ב"זכות השיבה" כזכות בסיסית של כל פלסטיני, מגדיר ע"י כך את כל הפלסטינים החיים מחוץ לארץ-ישראל כפליטים וכך אף נאמר באמנה הפלסטינית (סעיף 5):

"הפלסטינים הם האזרחים הערבים אשר שכנו משכן קבע בפלסטין עד שנת 1947, אחת היא אם הוצאו ממנה או נשארו בה. כל מי שנולד לאב ערבי פלסטיני אחרי תאריך זה בתוך פלסטין או מחוצה לה הוא פלסטיני".¹⁶

ירדן, מאידך, הרואה בפלסטינים אזרחים ירדנים לכל דבר, מתנגדת להגדרה זו ומעדיפה לראות כפליטים רק את תושבי מחנות הפליטים.¹⁷

גם ישראל אינה מקבלת את הגדרת סס"ת כפשוטה ומצביעה על הסתירה שבגישה זו. הגישה ההומניטרית המונחת ביסוד פעולות הסיוע מחייבת השמטת הפליטים המשוקמים כלכלית מרשימות סס"ת וע"י כך הקטנת מספר הפליטים המטופלים על-ידה.

טענת ישראל כנגד סס"ת על ניפוח מספר הפליטים קיבלה חיזוק ב-1967 לאחר עריכת מפקד אוכלוסין ביהודה ושומרון ע"י הלשכה המרכזית לסט-טיסטיקה. נתוני המפקד הראו "את אופיים, המוגזם מיסודו, של נתוני סס"ת ואי-הצלחת המוסד לעקוב אחרי תנועות הגירה של הרשומים בו".¹⁸ כך, כאשר עמד מספר הפליטים ביהודה ושומרון בדצמבר 1967 לפי נתוני סס"ת על 311,200 (מתוכם 72,800 במחנות הפליטים), הראו נתוני מפקד האוכלוסין כי מספר הפליטים המירבי הוא 125,200 (מתוכם 58,200 במחנות הפליטים כאשר מספר זה מכיל כ-15% תושבי מחנות שאינם פליטים).¹⁹

בעיית הגדרתו של "הפליט" משפיעה ישירות על קביעת מספרם של הפליטים. כך מחייבת ההגדרה הפלסטינית הפוליטית הגדלת המספר והרחבתו לגבי כל הפלסטינים, בעוד ההגדרה הכלכלית הישראלית מחייבת צמצום המספר ואילו סס"ת, המעוניינת בהמשך קיומה והנתונה ללחצים מצד הערבים, נצמדת למספר גדל והולך המבוסס על רישומיה על אף הודאתה בהגזמה שבמספר זה.

אולם בהעדר הגדרה מוסכמת לפליט הופך הקשר לסס"ת לסימן ההכר של הפליט בין אם הוא נזקק לשירותיה ובין אם לאו, בין אם הוא נצרר ובין אם לאו ובין אם הוא פליט אמיתי ובין אם לאו.

עקב הבעייתיות הרבה הכרוכה בקביעת מספר הפליטים אפילו בשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה בהם נערך מפקד אוכלוסין מהימן, שלא לדבר על מספר הפלסטינים והפליטים בתוכם בארצות ערב — בעייתיות הנובעת גם מהיות המזרח התיכון בכללותו סיוט לדמוגרפים ולסטטיסטי-קנים — נמנע חיבור זה מקביעת מספר הפליטים ומסתפק בהצבעה על הקשיים שבקביעת המספר ועל הגורמים שהביאו לעיוות המספרים שנוק-בים הגורמים השונים.

"בעיית הפליטים" כיום — האמנם בעיה הומניטרית ?

תיאור התפתחותה של "בעיית הפליטים" בשלושים וחמש השנים שחלפו מאז נוצרה הוא תיאור המאבק בין השתלבותם הטבעית של הפליטים בחברה ובכלכלה הערבית בארצות ערב לבין הרצון הפוליטי הערבי לשמר את הבעיה כנשק תעמולתי-מדיני כנגד ישראל.

תהליכי עיור והגירה בעולם הערבי

על העולם הערבי עברו ועדיין עוברים שני תהליכים חברתיים-כלכליים מרכזיים:

א. תהליך מהיר של עיור. "הנטייה של המהגרים להתרכז בערים הגדולות הביא להתפשטותן המהירה בהרבה מן הממוצע של הערים ברוב מדינות האיזור, התפשטות שהגיעה במקרים מסוימים, כגון בגדד ועמאן, לשיעור גידול של קרוב ל-10% לשנה".²⁰ תהליך זה הביא ליצירת פרולטריון עירוני החי ברמת חיים בינונית ומטה.

ב. תהליך הגירה נרחב בין מדינות ערב הנעוץ בתהליך הפיתוח המואץ שחל במדינות הנפט במיוחד, אולם לא פסח גם על מדינות אחרות באיזור. תהליך זה הגדיל את הצורך בידיים עובדות רבות והביא להגירה נרחבת מן המדינות העשירות בידיים עובדות למדינות הנזקקות להן.

תהליך זה בולט במיוחד במצרים בה כ-3 מיליון מצרים עובדים מחוץ למצרים והכנסותיהם המועברות למשפחותיהם במצרים מהוות המקור השלישי בגודלו למטבע זר, אבל הוא מעורר דאגה גם בסוריה בגלל בריחת מוחות ובירדן בה מתעורר מחסור בידיים עובדות.²¹

הפליטים הערבים השתלבו בתהליכים אלה שהביאו לשינויים במצבם הכלכלי-חברתי וקליטתם למעשה במקומות מושבם.

האמנם פליטים לעד ?

כדיון בתהליך השתלבותם של הפליטים בארצות ערב יש להבחין בין שני

סוגי פליטים: הפליטים תושבי המחנות — מחד, והפליטים מחוץ למחנות — מאידך. תהליך העיור השפיע על השתלבות מחנות הפליטים בערים הקרויות ותהליכי ההגירה והפיתוח הכלכלי השפיעו על השתלבות הפליטים בכלכלה ובחברה של מדינות ערב.

הפעולה ה"הומניטרית" המתמשכת של ססו"ת ועמדתן של ארצות ערב (שתפורט להלן) יצרו דימוי מוטעה של בעיית הפליטים וכאילו להגן על פעולת הגורמים הבינלאומיים יצא מזכיר האו"ם ב-1967 באומרו²²:

"ראוי, ראשית כל, לתקן את התפישה המוטעית הרווחת בחוגים רבים מחוץ למזרח התיכון כאילו במשך תשע עשרה השנים האחרונות נרקבים פליטי ארץ-ישראל, בחוסר מעש במחנות שהוקמו ע"י ססו"ת. לאמיתו של דבר, חמישית מבין פליטי הסכסוך ב-1948 בנו עצמם מחדש בעולם הערבי באמצעות מאמציהם הם ומעולם לא היו באחריהם ריות ססו"ת. השאר, ברובם הגדול היו חקלאים עניים... (שלמרות הקשיים הכלכליים בארצות ערב)... מצאו לעצמם בתים בערים ובכפרים בארצות המארחות ומספר הפליטים הגרים במחנות ססו"ת מעולם לא עלה על 40% מאוכלוסיית הפליטים הכוללת" (הכוונה לפליטים רשומים בססו"ת). מזכיר האו"ם ממשיך וטוען: "מטעה הוא לחשוב שעצם קיומם של מחנות הפליטים והעובדה שהם אף גדלו בשטחם וכי פליטים ממשיכים להתגורר בהם, לא הביאו להתקדמות לקראת שיקומם הכלכלי של דרי המחנות...".

הפליטים כמהגרים — קליטה, השתלבות ותרומה

אכן, הפליטים, שהחלו אט-אט לאבד אמונתם — אם כי לא זנחו שאיפתם — באפשרות שיבתם במהרה לבתיהם הקודמים, החלו לעשות לביתם הם ולנסות לשפר את מצבם הכלכלי. תחילת פעילותם היתה בבניית קורת גג משופרת במחנות הפליטים ובחיפוש תעסוקה מחוץ להם. כך השתלבה בתחילה אוכלוסיית הפליטים בסוגי תעסוקה בעלי רמת מיומנות נמוכה ושכר נמוך במחנות ובערים השכנות, בעיקר בענפי השירותים, הבניין, המלאכה ובמקומות מסוימים אף בענפי החקלאות השונים. מאוחר יותר החלה לבוא לידי ביטוי ההשכלה שרכשו הפליטים, בעיקר כתוצאה מפעולת ססו"ת, והם מצאו סוגי תעסוקה הדורשים מיומנות בינונית וגבוהה כגון מינהל, הוראה, טכנולוגיה וכד'.

הן חוסר המיומנות של חלק מהפליטים והן המיומנות הגבוהה של החלק האחר, אפשרו להם להענות לביקוש הגדול לכוח עבודה במדינות הנפט ובמדינות אחרות ולהגר לשם. מאחר שהגירה זו היתה קשורה בביקוש שהיה

לה בארצות ההגירה, לא נוצרה שם בעיית אבטלה, ולעתים אף נוצר חוסר בידיים עובדות בארצות המוצא כגון בירדן ובסוריה.

תרומתם של הפליטים לארצות ערב זוכה להערכה בארצות אלה. לעתים אף למרות הקשיים הפוליטיים הנגרמים ע"י קיום ציבור פלסטיני גדול ומפותח בקרבן.

העיתון הסורי "אלבעת" מציין בסקירתו על "העם הערבי הפלסטיני החל מתקופת השלטון העות'מני" כי "המיומנות הפלסטינית מהווה אחד מעמודי התווך החשובים של הקידמה בכמה ממדינות המפרץ והם שותפים פעילים בפיתוח החיים האזרחיים שם".²³ גם העיתון הלבנוני "אל חוואדת" אומר כי "לבנון מפיקה תועלת מנוכחותם של הפליטים על אדמתה... כוח העבודה הפלסטיני בלבנון הוא כוח עבודה זול וסייע רבות לביצוע מפעלי פיתוח בהוצאות מינימליות. גם הקאדרים הפלסטינים המשכילים, בין אם אלה שקיבלו אזרחות לבנונית ובין אם אלה שלא קיבלו, נטלו חלק בפעילות הכלכליות הרבות שתרמו חלק נכבד לשגשוג המדינה".²⁴ פרוק קדומי, בדברו בשם הפלסטינים, אומר לבאי ועידת הפסגה הערבית בפאז (מרקו): "אנו באנו ללבנון והיו בינינו בעלי בנקים אנשי כספים ובעלי נכסים. נטלנו חלק בבניית החברה הלבנונית — אתם יודעים כי אנו בנינו את רחוב אלחמרא (בביירות)".²⁵

עיתונאים רבים, הטורחים להדגיש את שאיפת הפלסטינים "לשוב לביתם", נוטים להתעלם מהעובדות אותן הם מציינים במאמריהם הם. כך לדוגמה מדגיש עיתונאי מערבי את רצון תושבי ליפתא (כפר במבואות ירושלים) לשעבר לשוב לבתיהם אך מתאר את גורלן של מספר משפחות והנה אחד מסיפוריו:

"מוחמד מוסא אבו זייד היה סוחר אמיד בליפתא עם משרד בחיפה. בתחילת 1948 ברח מחיפה לביירות; ארבע שנים לאחר מכן עבר לסעודיה שם החל לעבוד בשירותו של נסיך סעודי. כיום הוא אזרח סעודי ואדם עשיר מאוד. מר אבו זייד, כיום בן 75, הינו בעל חברת בנייה גדולה בריאד ובעל חווה בת 230 אקרים בקרבת העיר. בניו חיים כסעודים לכל דבר; האחד גר בטנסי, מנהל תיקי עסקים ובעל מטוס פרטי; אחר הוא סגן נשיא של הבנק הסעודי-אמריקני בריאד... שלישי מנהל את עסקי המשפחה בסעודיה".²⁶

איז להסיק מכך כי כל הפליטים אמנם הגיעו לעושר מופלג, אולם בהחלט ניתן לומר כי התפלגותם תואמת התפלגות נורמלית של אוכלוסיית מהגרים טיפוסית המקפלת בתוכה השתלבות כלכלית עם געגועים טבעיים לארץ המוצא, אולם במקרה הפלסטיני לובשים געגועים אלה לבוש פוליטי מכוון.

מחנות פליטים או פרוורים עירוניים

מחנות הפליטים "הזמניים" שתחילתם במחנות אהלים שהפכו במשך הזמן למבני קבע קטנים הנקראים בשפת סו"ת עד היום "מחסות" (shelters), הושפעו אף הם מההתפתחות הכלכלית. הפליטים החלו להרחיב את ביתם ומכיוון ששטחי המחנות לא גדלו, הלכה הצפיפות בהם וגברה והם קיבלו את צורתם המוזנחת. אולם מחנות הפליטים מעולם לא היו מחנות סגורים והתנועה בהם ואליהם היתה חופשית. התפתחותם הכלכלית הן של המחנות והן של הערים הסמוכות הביאו לתמורות רבות בטבעם של מחנות הפליטים והם הפכו למעשה לשכונות עירוניות ולפרוורים עירוניים לכל דבר.

"העיור בולט במיוחד במחנות השוכנים בקרבת הערים ואשר כיום, עקב תהליך הגידול וההתפשטות של הערים הפכו, מכל בחינה שהיא, לחלקים מאותן ערים", אומר המפקח על הבריאות בסו"ת²⁷ ואילו סו"ת עצמה מתארת באופן ציורי את מחנה "וואדאת" (המחנה החדש) ליד עמאן: "וואדאת הוקף בהדרגה ע"י עמאן ואף-על-פי שסו"ת ממשיכה לספק שירותים מסוימים הפך 'המחנה' המקורי לפרוור עירוני דחוס. מים זורמים וחשמל הותקנו ע"י הרשות העירונית; השוק הומה; מוניות, אוטובוסים ומכוניות פרטיות נוסעים ברעש על הכבישים הסלולים".²⁸

"מחנות הפליטים" הפכו גם למקור משיכה לאוכלוסייה רגילה המוצאת במחנות מקור לדיור זול הקרוב למקומות התעסוקה בערים וכך יכול לתאר כתב-עת פלסטיני את מחנה "אל-ירמוך" בסוריה²⁹: "ההתרחבות (של המחנה) נובעת בין היתר מפני שבעשר השנים האחרונות עקרו פלסטינים רבים החיים בסוריה לגור במחנה כי זהו איזור מגורים עממי וזול... סורים רבים עוברים להתגורר במחנה בגלל היותו איזור מגורים עממי... מרבית הבתים (31.23%) בנויים מבטון מזוין... מרבית הבתים מחוברים לרשת המים... 97.13% מכלל הבתים במחנה מחוברים לרשת החשמל... למרות שישנן בעיות במתן שירותים לתושבים הרי שבהשוואה לשירותים שמגיש מחוז העיר דמשק לחלק האחר של המחנה — המצב טוב בהרבה. למשל: נבנה שוק מסחרי, בונים גני-ילדים, מתקנים כבישים, מתקנים תאורה בר-חובות הראשיים והצדדיים של המחנה". העיתון אל ציאד הלבנוני מציין כי "גבולות המחנות הסמוכים (לערים) אינם ברורים, במרוצת הזמן נוספו מקומות מגורים חדשים סביב הגרעין של המחנה העיקרי...". העיתון גם טורח לציין כי "המחנות כוללים בתי מגורים שבהם גרים אנשים שאינם פליטים פלסטינים...". ומדגיש כי מבין מספר הפליטים שנמנו ב-1968 בלבנון (223,999 נפש מחוץ למחנות) היו 104,000 (!) סורים.³⁰ מחקר שנערך ביו"ש ב-1968³¹ מאמת הערות אלה ובסיכום שהתפרסם ע"י אחד מעורכי

המחקר נאמר: "רוב הפליטים מצאו עבודה והשתלבו בכלכלה של המדינה המארחת, אבל עזירו בתהליך זה... מחנות הפליטים איבדו את אופיים הזמני והפכו לרבעי מגורים של המעמד הנמוך בשולי הערים... הכינוי 'פליטים פלסטינים' הפך לציון אתני של הפליטים העניים, הפליטים תושבי המחנות ובדרך כלל לא יוחס עוד לאחיהם שרמת חייהם גבוהה יותר, אלה קרויים פשוט פלסטינים"³².

גם ססו"ת מכירה בתהליכים אלה שעברו על מחנות הפליטים ומציינת בדו"ח השנתי שלה כי "כמה מחנות מכילים מספר גדול של אנשים שאינם פליטים רשומים או אפילו תושבי מחנה רשומים. המחנות הבנויים בשולי הערים נטו במשך הזמן להתמזג עם הערים ולהפוך לחלק בלתי ניתן לזיהוי משאר חלקי העיר"³³. אך ההתפתחות הכלכלית של הפליטים לא התבטאה בשיפור פניהם של המחנות, מה גם ששכונות רבות בערי ערב אינן שונות במראן ממחנות הפליטים. כך נמצא תירוץ טוב לססו"ת, יחד עם המחסור בתקציב, להמנע מהשקעות בשיפור מראה המחנות.

מכל הנאמר לעיל ניתן להסיק כי הפליטים הערבים מארץ-ישראל השתלבו בתהליכים שעברו על העולם הערבי וההתפלגות החברתית-כלכלית בתוכם היא התפלגות נורמלית בעולם הערבי. יתר על כן, התכונות האופייניות להם והטיפול הבינלאומי בהם העניקו להם אפשרויות שלעתים לא עמדו בפני התושב הרגיל של מדינות ערב או בפני המהגר הטיפוסי בארצות אלה.

מבעיה הומניטרית לבעיה פוליטית

ארצות ערב, בהיותן מודעות לתהליכי השחיקה של "בעיית הפליטים", נקטו בשיטות שונות לשימור הבעיה כבעיה בוערת:

- שמירת הדימוי של מחנות הפליטים והפליטים בכלל כגורמים הזקוקים לסיוע עקב מצבם הכלכלי-חברתי הגרוע.
- העלאת הבעיה פעם אחר פעם בפורומים בינ"ל ושמירתה על סדר היום העולמי. לשם כך גייסו גם את האירועים באיזור (עקורי הגדה המערב-בית ב-1967, גירוש הארגונים הפלסטיניים מירדן ב-1970, מצוקת פליטי לבנון ב-1982), כדי להדגיש את מצבם "מעורר הרחמים" של הפליטים.
- שימוש ציני בנתונים שמעצם טבעם הם קשים לבדיקה, כאשר המטרה היא ניפוח מספרי הפליטים והפלסטינים מתוך הנחה שמספרים גדולים מבליטים יותר את הבעיה.
- שימורה ועידודה של ססו"ת כגורם בינ"ל המטפל בפליטים והמסמל

לא רק את המחויבות הבינ"ל לפתרון הבעיה אלא מהווה גם מכשיר לשימור זהותם של הפליטים כפליטים.

- התנגדות עיקשת לכל פתרון שיביא לחיסול בעיית הפליטים ודבקות מירבית בדרישה להחזיר את הפליטים לבתיהם.

אולם שימור הדימוי של "הפליטים המסכנים חסרי קורת הגג וחסרי אמצעי המחיה המינימליים" לא תמיד יכול היה להתמודד עם המציאות, לכן שולב דימוי זה בדימוי הפוליטי של עם פלסטיני חסר מולדת וזכות השיבה הור-חבה מפליטים שעליהם לשוב לבתיהם לעם שעליו לשוב למולדתו. בכך שלל דימוי זה את האפשרות לטפל בנושאים הדורשים טיפול במסגרת סיוע לפליטים בלי להביא לתגובה נגדית חזקה הן מצד ארצות ערב והן מצד הפליטים עצמם בטענה שלמעשה חיסול בעיית הפליטים פירושו חיסול "הבעיה הפלסטינית". כך הופכים הכספים שנועדו מלכתחילה לחיסול בעיית הפליטים למכשיר רב עוצמה לשימור בעיית הפליטים.

אזרחות הפליטים — האמנם מכשול בפני פתרון הבעיה?

רבים מהחוקרים והכותבים בנושא הפליטים נוטים לתלות את קולר אי-פתרון "הבעיה" באי-הענקת אזרחות קבע לפליטים במדינות ערב. ראוי לבדוק הנחה זו לאור הנתונים הידועים. "מעל 70% מהעם הפלסטיני הם בעלי דרכונים ירדניים" אומר עיתון סעודי.³⁴ קביעה סעודית זו יש לה על מה לסמוך: ירדן העניקה אזרחות ירדנית לכל תושבי הגדה המערבית ולכל פלסטיני שירצה בכך. היה זה צעד הכרחי לאחר סיפוח הגדה המערבית לירדן וצעד משלים ל"ירדניזציה" של הפלסטינים. כך יכול היה שר הכספים הירדני להכריז "אין בירדן פליטים מאחר שכל הפלסטינים נהנים מאזרחות ירדנית" ושר הבריאות יכול היה לומר: "ירדן אינה מדינה מארחת מפני שהפליטים נהנים כמעט מכל הזכויות והם נמצאים במינהל ומטביעים חותמם על הכלכלה הירדנית".³⁵

גישה ירדנית זאת, שנבעה אמנם בעיקרה מסיבות פוליטיות, אפשרה לפליטים ולתושבי הגדה המערבית להשתלב הן בכלכלה ובחברה הירדניות והן בכלכלות ובחברות של ארצות ערב האחרות, היא אפשרה הגירה פלסטינית מהגדה המערבית למזרחית ומשם לארצות אחרות בלי מגבלות.

גישה מנוגדת נקטה מצרים אשר שלטה ברצועת עזה. אמנם גם היא התייחסה באופן שווה לפליטים ולתושבי הקבע של הרצועה, אך הטילה עליהם מגבלות שונות ולא אפשרה להם לרכוש אזרחות מצרית או כל אזרחות אחרת (כולל ירדנית) ובכך למעשה כלאה אותם ברצועה תחת פיקוח צבאי קפדני.

יתר מדינות ערב אפשרו לפליטים לרכוש את אזרחות המדינה בצורה סלקטיבית. סוריה אפשרה לפליטים להחזיק באזרחות סורית ופלסטינית כאחת. לבנון, ברצותה למנוע ערעור המאזן העדתי העדין, העניקה אזרחות בעיקר לנוצרים מבין הפליטים (כ-40,000 במספר³⁶), אולם יש להניח כי רבים מבין הפליטים היו בעלי אזרחות לבנונית מלכתחילה; ארצות המפרץ הפרסי שהיו ארצות היעד העיקריות של הפליטים בפרט ושל פלסטינים (ירדנים) בכלל, העניקו את האזרחות בצורה שרירותית ולפי צרכיהן. המצ-טינת בכך היא כוונת שהעניקה אזרחות כוויתית לכ-38% מהתושבים הפלסטינים בתחומה.³⁷

הענקת האזרחות או אי-הענקתה אם כן אינה פעולה הנובעת מהצורך לפתור את "בעיית הפליטים" או את "הבעיה הפלסטינית" אלא קשורה קשר הדוק לשיקולים פוליטיים פנימיים במדינות ערב או בשיקולים פוליטיים חיצוניים והעיקרי בהם האיום שמציבים הארגונים הפלסטיניים המזוינים, והשפעתם של הריכוזים הפלסטיניים בארצות ערב על הסדר הפנימי במדינות אלה, ואכן העיתון הסעודי "אלג'זירה" טוען כי "חלק מהפלסטינים נתונים ללחצים גדולים לאחר שהצטרפו אל המהפכה הפלסטינית, המתבטאים באמצעות שלילת אשרות הנסיעה ואי-חידוש אשרות הנסיעה".³⁸ העיתון מודה כי "אי-חידוש האשרות הלבנוניות לפליטים הגרים בסעודיה נעוץ במשחק המתנהל על אדמת לבנון בנוגע לקיום הפלסטיני בפרט ולבעיה הפלסטינית בכלל". אולם גם סעודיה אינה נמנעת מלהשתתף במשחק זה ובעת האחרונה איימה לבטל אשרות ישיבה של פלסטינים שתוקף דרכונם הלבנוני פג.³⁹

מסתבר איפוא כי גם נושא האזרחות לפליטים אינו עומד למכשול בפני השתלבות הפליטים בארצות ערב או בפני השתלבותם בתהליך ההגירה של הערבים ממדינה למדינה. עם זאת הוא מהווה מכשלה בהעניקו למדינות ערב שליטה בלתי מוגבלת על עתידם של הפלסטינים החיים בתחומן ומאידך גורם לחוסר ודאות בקרב הפלסטינים לגבי עתידם ובכך מחזק את הנטיות הלאומניות שלהם.

כך יכולים שני חוקרים פלסטינים היושבים בארצות הברית לציין כי "הפלסטינים זהים מבחינה תרבותית, לשונית, גזעית ודתית לערבים בארצות המארחות... אולם בעיות פוליטיות שולטות על מעמדם ועל יחסם של הפלסטינים, הן ככלל והן כפרטים, עם השלטונות והאוכלוסיה של המדינות המארחות. כך סובב מעמדם של הפלסטינים במדינות אלו סביב יחסי כוח".⁴⁰

פרק ה

סו"ת — תופעה חברתית-פוליטית-ארגונית

כוונות טובות

תפקיד נכבד בשימורה של "בעיית הפליטים" יש לייחס ל"סוכנות הסעד והתעסוקה לפליטי ארץ-ישראל במזרח הקרוב" (סו"ת — UNRWA) שהוקמה על-ידי עצרת האו"ם בדצמבר 1949, לתקופה מוגבלת, והחלה בפעולתה באפריל 1950. מטרותיה היו:

א. סיוע הומניטרי לפליטים באמצעות מנות מזון והספקת מקלט זמני לחסרי הדיור.

ב. סיוע בארגון עבודות ומציאת תעסוקה לפליטים במקומות מושבם.

ההנחות שעליהן התבססו יוזמי הקמת סו"ת היו שהתכנית "תעצור את התהליך המדכא של הגברת העוני, תוצאה של ניוון מתמשך; ההזדמנות לעבוד תביא לפיתוח אפשרויות מעשיות שתעמודנה בפני הפליטים ובכך תעודד גישה ריאליסטית יותר לגבי העתיד בו הם רוצים וזה שיוכלו להשיג; תכנית עבודות מתוכננת כהלכה תוסיף לכלכלה הפרודוקטיבית של המדינות בהן נמצאים הפליטים; ההזדמנות להרויח למחייתם תפחית את הצורך בסעד ותכניס את המחיר הכרוך בו למסגרת היכולת של מדינות המזרח הקרוב מבלי להזדקק לסיוע האו"ם".⁴¹

מנות המזון — הסיבה לגידול אוכלוסיית הפליטים

כבר בראשית דרכה הובהרו הקשיים שילוו את פעולת סו"ת לכל אורך הדרך:

הצורך לחלק מנות מזון לפי התעודות שהונפקו בתחילת פעולתה הטיל על סו"ת מעמסה תקציבית גדולה. לכן, בהיותה ערה לעיוות מספר הפליטים (ראה פרק ג'), ניסתה סו"ת להגביל את מספר מקבלי המנות ולשם כך נקטה במספר צעדים:

• ניסתה לקנות את כרטיסי המזון מפליטים שיוכחו כי ישקיעו את הכספים במפעלי שיקום עצמי — ההענות וההצלחה היו מזערניים.

• ניסתה להנהיג שיטה גמישה להפסקת הסיוע שתאפשר להעניק סיוע חינוכי ורפואי למשפחות שהכנסתן לא הצריכה המשך הספקת הסעד.

• הנהיגה תקרה לגבי מספר מקבלי המנות (אי-הוספת מנות ללא מחיקה מקבילה של שמות מרשימת המקבלים), אולם גם לאחר מכן גדל מספר מקבליהן.

• ניסתה לצמצם את מספר מנות המזון ולהפנותן לנצרכים בלבד. נסיונות אלה נתקלו בהתנגדות ארצות ערב.

הנסיונות להפחית את מנות המזון לא הביאו אם כן להפחתת המספר. להפך — בהיותה מודעת לבעיות "הומניטריות" נוספות הכלילה סו"ת ברשימות מקבלי הסיוע שלה מגזרי אוכלוסייה נוספים שלא נכללו בהן מלכתחילה⁴²:

• אוכלוסייה של כפרי גבול בירדן אשר אדמותיהם נשארו בשטח ישראל. המזכיר הכללי של הסוכנות קובע כי: "הסוכנות לא יכולה היתה לבצע מפקד של התושבים ב-111 הערים והכפרים ולכן, כתוצאה מכך, אינה יכולה לקבוע את מספרן המדויק של הנפשות הנכללות בהגדרה... לצורך דו"ח זה נלקח בחשבון כלל האוכלוסיה של הערים והכפרים הללו... מספרם הכללי של המטופלים בהתאם לכך היה 181,800".

• אוכלוסיית הקבע ברצועת עזה אשר נותקה ממקורות פרנסתה בישראל ואינה יכולה למצוא פרנסה במצרים ונרשמה אצל של-טונות מצרים לקבלת סעד. מספרם מגיע לכ-70,000 נפש ומתוכם מסייעת סו"ת לכ-59,000.

• כ-130,000 בדואים נרשמו לקבלת סעד מסו"ת ומנהל הסוכנות טרח לציין כי "במקרים רבים זוהי שאלה של שיקול דעת האם משפחה בדואית מסוימת זכאית לסיוע בהתאם להגדרה המקובלת על סו"ת... למעשה, הבדואים מתאימים לתקנות סוכנות הסעד לא פחות מאשר הם מתאימים למיטת הסדום של הגבולות... כפי שנראה ממספר מקבלי הסיוע היתה הסוכנות גמישה ביותר בפירוש התקנות".

• הסוכנות מצטדקת על חוסר הדיוק ברישומיה וטוענת כי "יש לה סיבה טובה להאמין כי מספרם של אלה המקבלים סעד שאינם זכאים לו אינו קטן ממספר ילדי הפליטים האמיתיים שאינם מקב-לים מנות מזון בגלל מדיניות התקרה של סו"ת... מספרם נע

בין 50,000 ל-70,000 נפש", כך הוסיפה ססו"ת את הילדים למקב-
לי המנות מבלי לגרוע את מקבלי המנות במירמה מרישומיה.

● לאחר 1967 קיבלה על עצמה ססו"ת את הטיפול בעקורים מן
הגדה המערבית אשר ברחו לירדן למרות היותם אזרחים ירדנים
ולמרות שרק בחלקם היו רשומים כמקבלי סעד מססו"ת.

● בעקבות מבצע "שלום הגליל" הרחיבה ססו"ת את שרותיה גם
לפליטים שלא היו רשומים ברשימותיה בלבנון, היא הודיעה כי
היא "מוכנה לסייע לכל הפליטים הפלסטינים בלבנון שהיו לקרב-
נות המלחמה בין אם היו רשומים בסוכנות ובין אם לאו"⁴³ וכמו-
כן הודיעה לסוריה כי היא מוכנה לסייע לפליטים מלבנון שברחו
לתחומה.⁴⁴

כך הכשילה ססו"ת במו-ידיה את מגמתה היא לצמצם את מספר
הפליטים והגדילה את אוכלוסיית מקבלי הסיוע. בכך תרמה ססו"ת
לשימורה היא כגורם קבע המטפל ב"פליטים" מבלי להתחשב במוצאם
ובכך תרמה לערעור הגדרת הפליט שהיא עצמה קבעה (ראה פרק ב').

אחריות בינלאומית פירושה כסף

ססו"ת היתה הן בעיני ארצות ערב והן בעיני הפליטים עצמם לסמל
האחריות הבינ"ל ליצירת בעיית הפליטים ולשימורה: "הפליטים נוטים
לראות בסיוע בכלל ובמנות המזון בפרט, לא משהו שהם חייבים
להוכיח לגביו את זכאותם אלא זכות — תשלום חלקי של העולם
בכללותו על סילוקם ללא רצונם מארץ-ישראל, על המשך גלותם מאר-
צם".⁴⁵ על כן טוענות ארצות ערב עד היום כי "מימון ססו"ת הוא
באחריות בינ"ל" (עומאן) וכי "האום" שהקים את ישראל אחראי
לתפעולה התקין של ססו"ת (רד"ת).⁴⁶

משום כך ממומנות פעולות ססו"ת באמצעות תרומות בינ"ל. במשך
שנות קיומה הגיע סכום התרומות ליותר מ-2 מיליארד דולר כאשר
ארה"ב תרמה למעלה ממחציתו ואילו סעודיה, העשירה במדינות
ערב, תרמה רק כ-58 מיליון דולר. ישראל מצידה תרמה קצת למעלה
מ-11 מיליון דולר. אין לשכוח שהשקעת סכומים בסדר גודל זה, גם
אם מופנים הם לטיפול במגור אחד באוכלוסייה, תרמו לכלכלתן של
ארצות ערב, ואכן החוקר אבי פלסקוב ז"ל מציין: "באופן כללי הרויחה
ירדן בצורה נרחבת מהתשומה הכלכלית הנרחבת של ססו"ת, אשר
תרמה רבות לא רק בשחרור ירדן מהסיוע לפליטים. המדינה המפגרת
עברה תהליך של מודרניזציה לא רק ע"י סלילת הכבישים, היעור

והסיוע בתחומי החינוך והבריאות אלא גם מההטבות הנובעות מעצם
פעולתו של ארגון בינ"ל בסדר גודל כזה, המורכב ב-89% מפליטים,
במדינה עניידה.⁴⁹

תרומה זו, גם אם לא היתה זו מטרתה של ססו"ת ולא כך התייחסו
אליה ארצות ערב, השתלבה בצמיחה הכלכלית של מדינות אלה,
צמיחה שנבעה לא רק מפיתוח מקורות הנפט, אלא גם מגורמים אחרים.
לדוגמא בירדן צירוף הגדה המערבית והסיוע החיצוני הרב הביאו
לגידול של 10% בתל"ג בשנים 56—1954 ובשנים 66—1964 וגם הגידול
בתל"ג בסוריה היה בלתי רגיל בראשית שנות ה-50 — כ-13%—14%
לשנה.⁴⁸

כך שולב האינטרס הפוליטי עם האינטרס הכלכלי ותרם לשימור ססו"ת
ולשימור בעיית הפליטים כצידוק לקיומה.

ארגון המזין את עצמו

מתחילת פעולתה הסתמכה ססו"ת בפעולותיה על העסקת הפליטים
עצמם ובכך הפכה למעשה שבוייה בידי הפליטים, הרואים בה מקור
לתעסוקה המעניק להם רמת חיים שלעיתים עולה על רמת החיים
בסביבה בה הם חיים. כך הפכה ססו"ת לארגון המזין את עצמו בעל
אינטרסים מוסדיים המונעים חיסולה.

ארגון המעסיק למעלה מ-17,000 איש בארבע מדינות מידת השפעתו
על האוכלוסייה עמה הוא בא במגע רבה, אולם באותה מידה מושפע
הוא מעמדת עובדיו. כך גדלה השפעתו של אש"ף על פעולות ססו"ת
וזו נתגלתה "לפתע" לאחר מבצע "שלום הגליל". לכן צריכה ססו"ת
להודות כי "כוח אדם צבאי פלסטיני עשה שימוש בלתי מורשה במרכז
(להכשרה מקצועית בסיבלין) במשך תקופה של שנתיים לפני 1982
בכך שסיפק לתלמידים אימון צבאי בסיסי... אמצעי ענישה ננקטו
כנגד פקידי הסוכנות האחראים להפרה זו של תקנות וחוקי ססו"ת".⁴⁸
זאת היא אך דוגמא לתשתית המינהלית שסיפקה ססו"ת באמצעות
עובדיה לפעולות אש"ף.

כל זאת, יחד עם הענקת הזהות לפליט, עם "הבסיס הטריטוריאלי" של
מחנות הפליטים ועם רצונן של ארצות ערב בשימור הבעיה הביאו
להפיכת ססו"ת לגורם קבע.

השלמה עם המציאות — שינוי סדרי עדיפות

אולם במשך שנות פעולתה עברה ססו"ת שינויים משמעותיים. השתלבותם

של הפליטים בתעסוקות השונות בארצות ערב, עליית רמת חייהם והתפתחות הרגש הלאומי בקרבם עם עליית אש"ף הביאו לשינוי משמעותי בסדרי העדיפות של סס"ת. לכן מציין המפקח הכללי של סס"ת: "החלק בפעולת סס"ת המצוין ע"י "התעסוקה" בשמה, שמטרתו היתה ליצור פרויקטים ליישובם של הפליטים כאלטרנטיבה לשיבתם לארצם, נזנח לפני למעלה מ-20 שנה. המצב כיום שונה לחלוטין מהמצב בזמן בו נוסדה סס"ת, כאשר סיוע דחוף היה בעדיפות הראשונה. התזווה ההדרגתית בסדרי העדיפות בפעולת סס"ת העמידה את החינוך בחזית הפעולה... שירותי הבריאות (בעדיפות שנייה)... הסעד והרווחה הם עתה העדיפות השלישית".⁵⁰

שינוי זה בסדרי העדיפויות בא על רקע הקשיים התקציביים של סס"ת מחד ועליית רמת החיים של הפליטים מאידך והביא להכרה בזניחות המנות מבחינת הפליטים ואכן סס"ת מודה כי "תכנית המנות הבסיסיות, אשר הבטיחה הספקת מזון מזערית, בעיקר לאנשים שממילא לא היו נזקקים, היא בעלת עדיפות משנית ויכולה להעלם בהדרגה...".⁵¹ אולם סס"ת מעדיפה להציג העניין כשינוי משמעותי — נסיון של דרך חדשה להביא לשילוב הפליטים במקומות מושבם תוך החלפת דרכו החקלאית בעיקרה של הדור הקודם בדור צעיר מובילי יותר ובעל נטיות אורבניות, ואכן הערכת המומחים היא כי "הנסיון לשילוב העקורים הפלסטיניים בחברה הערבית המקיפה אותם באמצעות תכניות כלכליות פינה מקומו לעידוד מיומנויות אינדיבידואליות ע"י חינוך בסיסי, מקצועי וטכני".⁵²

שינוי זה בסדרי העדיפויות, שהביא את סס"ת לרצות לצמצם את פעילות הסעד ואת חלוקת מנות המזון, נתקל בהתנגדותן הנמרצת של מדינות ערב אשר "מייחסות חשיבות לשמירה על מנות המזון בצורה של הכרה במעמד הפליטים של מקבלי הסיוע וכהפגנת הדאגה של הקהילה הבינ"ל לפליטים הפלסטיניים".⁵³ הזדמנות לבצע מדיניות זו של סס"ת נקרתה בפניה עם הצורך לעזור לפליטים בלבנון בעקבות מבצע "שלום הגליל" וכך הודיעה סס"ת כי היא "נאלצת להפסיק את חלוקת המנות הבסיסיות לזכאים באזורים אחרים בחודשים הקרובים... ואין להניח כי יהיו בידיה הכמויות הדרושות שיאפשרו לה לחדש את חלוקת המנות בעתיד... ולכן... תכניות החינוך והבריאות של סס"ת יהיו בעדיפות עליונה על פני חלוקת מנות המזון".⁵⁴

סדרי העדיפות של סס"ת מתבטאים גם בתקציבה: "ב-1984 שירותי החינוך יהנו מכ-65% מהתקציב הכללי, בהשוואה ל-19% לשירותי הבריאות, 10% לשירותי הסעד ו-6% להוצאות אחרות". סס"ת גם מציינת כי "עלויות כוח האדם מהוות את סעיף ההוצאות הגדול ביותר בתקציב הסוכנות (72% ב-1983 לעומת 73% ב-1984)".⁵⁵ יתר על כן, התייחסותה של סס"ת

למחנות הפליטים, הזנחתם למרות שליטתה הנומינלית של סס"ת בהם, מתבטאת אף היא בתקציב, בו לא קיים סעיף מיוחד למחנות ואילו ההקצבה ל"מחסות", הכינוי המקובל על סס"ת לבתים, מסתכמת ב-889,000 דולר בלבד לעומת למעלה מ-150 מליון דולר לחינוך ולעומת התקציב הכללי המגיע ל-233 מליון דולר.⁵⁶

לסיכום, ניתן לציין כקו התפתחות כללי כי הפיכת "בעיית הפליטים" ל"בעיה הפלסטינית" השתלבה בשינוי אופייה של סס"ת מספק שירותי סעד לספק שירותי חינוך וכמקור עיקרי לחינוך לאומי פלסטיני וכשם שלא רצו מדינות ערב לזנוח את בעיית הפליטים כמכשיר נגד ישראל אין מדינות ערב רוצות לוותר על סס"ת כמכשיר בידי הפלסטינים כנגד ישראל. יתר על כן, יש להניח כי כשם שהבעיה הפלסטינית הפכה לבעיה או"מית מרכזית כן תהפוך גם בעיית סס"ת לבעיה או"מית בעיקר מבחינת המימון. ואכן הוועדה המייעצת של סס"ת טורחת להדגיש כי "שירותים אלה (של סס"ת) חייבים להימשך עד שבעיית פלסטין תיפתר בהתאם להחלטות האו"ם".⁵⁷

הפליטים ביהודה, שומרון וחבל עזה

יהודה ושומרון מול חבל עזה — פתיחות מול הסגר

בתום מלחמת-ששת-הימים מצאה ישראל את עצמה שולטת בשני חבלי ארץ מאוכלסים בתושבים ערבים ארץ-ישראליים שרובם תושבי קבע באזורים אלה ומקצתם פליטים משטח ישראל; רובם אזרחי ירדן (תושבי יהודה ושומרון) וחלקם חסרי אזרחות (תושבי חבל עזה). המבנה הדמוגרפי של שני האזורים הוא שונה ונוצר כתוצאה מצורת השלטון השונה שהונהגה באזורים אלה: ביהודה ושומרון פתיחות כלפי מזרח שהביאה להגירה תמידית לעבר הירדן המזרחי, דבר שהביא לקיזוז בריבוי הטבעי ביו"ש ולגידול אוכלוסיה שנתי של 0.7% בלבד לשנה.⁵⁸ בחבל עזה הביאה מדיניות ההסגר המצרית לגידול אוכלוסיה ניכר, ולצפיפות אוכלוסיה מן הגבוהות בעולם. ביו"ש מצויים כ-280,000 פליטים (בסו"ת רשומים כ-345,000 פליטים) מתוך אוכלוסיה של כ-750,000 נפש ואילו בחבל עזה מצויים כיום כ-230,000 פליטים מתוך אוכלוסיה של כ-475,000 נפש.⁵⁹

השוני בגודל השטח בו מרוכזים הפליטים השפיע רבות הן על פיזור הפליטים והן על מידת השתלבותם בקרב האוכלוסיה והשפעתם על אוכלוסיית הקבע. בחבל עזה התיישבו רוב הפליטים במחנות אולם מספרם הרב ביחס לאוכלוסיית הקבע, הגורל הדומה והיחס של המצרים הביאו להשתלבות הפליטים באוכלוסיה ולזרימה הדדית מן המחנות לערים ומן הערים למחנות כך שכיום מספר תושבי המחנות (8 במספר) הוא כ-170,000 נפש ומתוכם כ-25,000 אינם פליטים. ביהודה ושומרון מצויים רק כ-80,000 נפש במחנות הפליטים (18 במספר) בעוד יתרתם מתגורר בערים ובכפרים. מצב זה נובע הן מפיזורם של הפליטים בעת בריחתם, המדיניות הירדנית שאפשרה מעברם לרגה המזרחית יחד עם תושבי הקבע בגדמ"ע, וכן מבריחת חלק מהם בעת מלחמת-ששת-הימים.

עובדות אלה השפיעו במידה רבה גם על פעולתה של סו"ת באזורים אלה כאשר משקלה היחסי בכלכלת האזורים גדול במיוחד בחבל עזה וכמעט שולי ביהודה ושומרון.

מחנות הפליטים — האמנם אזורי מצוקה?

התהליכים שעברו על הפליטים הערבים בארצות ערב לא פסחו גם על ערביי יו"ש וחבל עזה. הנסיון לשפר את תנאי החיים הביא לשיפור ניכר במצבם של הפליטים ביו"ש גם אם פחות בחבל עזה.

שליטתה של ישראל ביו"ש וחבל עזה הביאה לשינוי משמעותי עוד יותר במצב האוכלוסיה בכלל ובמצב הפליטים בפרט. הפגישה עם רמת החיים הישראלית ובמיוחד האפשרות לעבוד בישראל, יחד עם האפשרות לסחור עם ארצות ערב באמצעות הגשרים הפתוחים על נהר הירדן, הביאו לשיפור המצב הכלכלי באזורים אלה בכללותם ולעלייה דרמטית במצב הכלכלי של האוכלוסיה והפליטים כאחד.⁶⁰

כאשר באים לבדוק את רמת החיים במחנות הפליטים אין לעשות זאת בהשוואה לרמת חיים מערבית או ישראלית אלא בהשוואה לאוכלוסיית השטחים בכללותה. לצערנו הנתונים לגבי מחנות הפליטים הם מועטים וממתייחסים בעיקר לחבל עזה, אך גם נתונים מוגבלים אלה, המספקים השוואה בין הערים ביו"ש וחבל עזה לכפרים ביו"ש ולמחנות הפליטים בעזה, הם מאלפים ועיקרם מורה כי רמת החיים במחנות הפליטים בחבל עזה אינה נופלת ולעתים רבות אף עולה על רמת החיים בכפרים ביו"ש. להלן מספר דוגמאות:⁶¹

- חציון צפיפות הדיור בכפרי יו"ש הוא 2.8 נפשות לחדר לעומת 2.7 במחנות הפליטים, 2.6 בערי חבל עזה ו-2.4 בערי יו"ש.
- בדיקת הנתונים על השירותים המצויים בבתי התושבים מראה כי לעומת כ-86% מהדירות בערים ביו"ש ובעזה בהן מצוי מטבח, הרי כ-74.8% מן הדירות במחנות יש מטבח, אך רק כ-65.8% מן הדירות שבכפרים ביו"ש.
- באשר להספקת מים לדירות, גם אם אין המצב משביע רצון הרי במחנות הפליטים ל-39.7% יש מקור מים בדירה בעוד שבכפרי יו"ש יש רק ל-29.3%. לעומת זאת בכפרי יו"ש יש רק ל-20.4% מקור מים בחצר לעומת 56.9% במחנות הפליטים. צרוף המספרים מורה כי רוב תושבי הכפרים ביו"ש משתמשים במקור מים ציבורי לעומת 2.8% בלבד מקרב תושבי מחנות הפליטים בחבל עזה. ברור שהמצב בערים מבחינה זו טוב הרבה יותר אך גם שם מגיע אחוז הדירות שיש בהן מקור מים רק ל-63.1% בחבל עזה ול-79% ביו"ש.
- חשמל מסופק ל-83.9% מהדירות במחנות הפליטים אולם רק ל-73.4% מהדירות בכפרים.

ססו"ת : הענקת זהות מול חוסר מעש

כאשר באים לדון בפליטים ביהודה, שומרון וחבל עזה עולה השאלה של זיהוי האוכלוסיה שבה מדובר. מכיוון שרמת החיים פחות או יותר שווה ומכיוון שחל תהליך של טשטוש ההבדלים הכלכליים-חברתיים בין הפליטים לבין תושבי הקבע נראה כי בלית ברירה הכרח הוא להשתמש בשני קריטר-יונים קיימים:

א. הקשר לססו"ת וההזדקקות לשירותיה.

ב. המגורים במחנות הפליטים הנמצאים בשליטתה הנומינלית של ססו"ת.

כפי שהוסבר לעיל ויוסבר גם להלן, שני הקריטריונים הללו אינם מדויקים, אולם הם מצביעים על העובדה שססו"ת היא הגורם המשמש כיום כמכנה משותף לזיהוי הפליטים.

פעילותה של ססו"ת ביהודה, שומרון וחבל עזה הוסדרה ב-1967 באמצעות "הסכם בדבר פעולותיה של סוכנות האו"ם לסעד ולתעסוקה לפליטי א"י במזרח הקרוב"⁶² שהתבטא בחילופי מכתבים בין מיכאל קומיי לבין לורנס מיצ'למור הנציב הכללי של ססו"ת, בהם נקבע כי ססו"ת "תמשיך את סיועה לפליטי ארץ-ישראל בשיתוף פעולה מלא עם רשויותיה של ישראל, בשטחי הגדה המערבית ורצועת עזה". הסכם זה קבע למעשה את אי-שינוי תפקיד ססו"ת, כולל ההסדרים הכספיים שהיו קיימים עד אז "עד להסכם משלים נוסף" שמעולם לא נחתם.

התהליכים שעברו על ססו"ת במדינות ערב השפיעו גם על דרכי פעולתה ביו"ש ובחבל עזה. פעילותה במקביל לפעילות המימשל הצבאי והעיריות ועליית רמת החיים של הפליטים הביאו לכך ששירותיה הפכו למעשה לשוליים:

א. תחום החינוך הפך לתחום פעולתה העיקרי של ססו"ת גם לפי דבריה היא, מכיוון שזהו האפיק שאמנם תורם במיוחד לשיקום הפליטים, אולם גם מפני שמירב עובדי ססו"ת עוסקים בתחומי החינוך אם בהוראה ואם בשירותים. גם כך רק 19% ממוסדות החינוך ביו"ש ועזה מנוהלים ע"י ססו"ת (10% ביו"ש ו-52% בחבל עזה) לעומת 68% מוסדות ממשלתיים ו-13% מוסדות פרטיים.⁶³

מטבע הדברים פעילותה של ססו"ת בחבל עזה בתחום החינוך נרחבת הרבה יותר מאשר ביו"ש, אולם ראוי לציין כי ססו"ת מפעילה בתי-ספר יסודיים ומכינים בלבד (וכן גני-ילדים) ותלמידיהם נשלחים אח"כ למוסדות חינוך תיכוניים המופעלים ע"י המימשל וחינוכם ממומן ע"י ססו"ת.

ב. מערכת הבריאות הממשלתית היא הגורם המפעיל את בתי-החולים

ביו"ש ועזה (17 ביו"ש ו-7 בחבל עזה) והיא המספקת שירותי בריאות לכלל האוכלוסיה, לכן מסתפקת ססו"ת בהפקת שירותי בריאות, באמ-צעות מרפאות וסגל רפואי, למחנות הפליטים וכן מממנת את אשפוזם של הפליטים הרשומים בבתי-החולים הממשלתיים.

אולם מעניין לציין כי דווקא בריכוז הפליטים הגדול יותר בחבל עזה הטיפול הרפואי של ססו"ת נופל מאשר זה שביו"ש וכך מפעילה ססו"ת רק 9 מרפאות בחבל עזה לעומת 36 מרפאות ביו"ש ומספר המטופלים בהן קטן בהכרח ותלות הפליטים במערכת הבריאות המימשלית היא כמעט מוחלטת.

ג. בספטמבר 1982 הופסקה חלוקת מנות המזון של ססו"ת שהפכו יותר לסמל מצבם של הפליטים מאשר סייעו להם בפועל.

מאז מתרכזת ססו"ת בסעד לנצרכים ולמקרים מיוחדים בלבד. מערכת מקבילה קיימת גם במימשל ונמסר על מספר לא מבוטל של מקרי סעד המקבלים קצבה משני המקורות.

מסתבר אם כן כי פעילותה של ססו"ת ביו"ש ובחבל עזה נסמכת על פעילות המימשל והמערכת העיקרית המופעלת ע"י ססו"ת בנפרד היא מערכת החינוך שססו"ת מעידה בעצמה כי היא מעניקה לה עדיפות. לעומת זאת מערכת הבריאות משולבת בהכרח במערכת הבריאות הכללית ורק מקצת שירותי רפואה ניתנים לפליטים בלבד, ומערכת הרווחה של ססו"ת, שהורדה לעדיפות משנית ע"י ססו"ת עצמה, בוטלה והיא נשארה קיימת רק לגבי מקרי סעד קשים.

מקור כוחה של ססו"ת נשאר עדיין באחריותה הפורמלית למחנות הפלי-טים המנוהלים על-ידי מנהל מטעמה ומהווים להלכה יחידות מוניציפליות אוטונומיות, אולם ססו"ת מנצלת את מצבם הכלכלי הטוב יחסית של הפליטים, את נכונות המימשל לסייע למחנות בשירותים בסיסיים ואת חוסר התקציב העומד לרשותה ומתנערת מהצורך לשפר את המצב במחנות ואינה מפקחת, או מעדיפה להעלים עין מן הנעשה בתוכם. כך נשארים המחנות, למרות שיפור מצבם הכלכלי של שוכניהם, במראם הזנוח ומעורר החמלה.

הפליטים עצמם חשים רגשות מעורבים כלפי ססו"ת; הם מודעים, מחד, לעובדה כי ססו"ת פסקה למלא תפקידה בסיוע להם והם נזקקים יותר ויותר לשירותי העיריות והמימשל ומאידך מספקת להם ססו"ת את הזיהוי כפליטים ואת ההרגשה כי הקהילה הבינ"ל עדיין אחראית לגורלם.

תכנית השיקום שהחלה בחבל עזה ותתואר להלן (בפרק ח') הביאה לתחילתו של שינוי ביחס הפליטים הן לגבי שיקומם והן לגבי הינתקותם מססו"ת.

הפליטים היהודים מארצות ערב — קליטה בתנאי לחץ

כאשר דנים בפליטים הערבים ראוי לזכור, כי צדה השני של מטבע הפליטות במזרח התיכון מצוי בישראל בדמותם של מאות אלפי יהודים, שעלו בתנאי מצוקה מארצות ערב.

קהילות במצוקה

קהילות יהודיות גדולות התקיימו ברחבי המזרח התיכון וצפון-אפריקה מאז חורבן בית ראשון. קהילות אלה ידעו ימי זוהר וימי חורבן, ימי פריחה וימי סבל. קיומן בצל האיסלם כיהודי חסות התבסס תמיד על השניות הטמונה בגלות היהודית — הקשר והשאיפה לציון מחד וההסתגלות לשלטון ולשגיונותיו מאידך.

ההתעוררות הציונית במאת השנים האחרונות ובעקבותיה התעוררות הלאומיות הערבית ברחבי המזרח התיכון, החריפו את מצבן של הקהילות היהודיות בארצות ערב, שהחלו לפעול ביתר שאת למען עלייתן לארץ-ישראל. הקשיים האובייקטיביים מנעו עלייתן לפני הקמת מדינת ישראל אולם הקמתה הביאה לתהליך עלייה חדש, שהביא לחיסול גלויות שונות כמעט בשלמותן.

חבלי לידתו של תהליך עלייה זה לא היו קלים. מדינות ערב ותושביהן המוסלמים שפכו זעמם ותסכולם מכשלון התקפתם על ישראל, על הקהילות היהודיות והעמידו בסכנה את עצם חיי היהודים בהן.

רדיפות היהודים הביאו בתחילה ליציאה "בלתי לגלית" של היהודים במספרים קטנים. יציאה זו הפכה לגל המוני כאשר אפשרו מדינות ערב ליהודיהן לצאת ללא רכושם.

היהודים כמכשיר לחימה נגד ישראל

מן הראוי לשאול מה הביא את מדינות ערב לשחרר את היהודים שחיו בקרבן ולאפשר עלייתם לישראל?

אין ספק כי מדינות ערב ראו בכך נשק נוסף במלחמתן נגד ישראל. הערכתן היתה כי מדינת ישראל לא תוכל לקלוט מספר אדיר של פליטים וכי זרם הפליטים ימוטט בסופו של דבר את המדינה החדשה. ביסוס לכך ניתן למצוא בהצעה שהביא נורי סעיד, ראש ממשלת עיראק ב-1948, לירדן שעיקרה היה, לפי קירקברייד הציר הבריטי בירדן: "שיירה של יהודים עיראקיים תובא במשאיות צבאיות מלווה משוריינים, תילקח לגבול הירדני-ישראלי ותאולץ לחצות את הקו בכוח". הצעה זו "נבעה מהחלטת ממשלת עיראק להגיב על גירוש הפליטים הערבים מארץ-ישראל על-ידי אילוזה בכוח של רוב יהדות עיראק לצאת לישראל"⁶⁴.

התנגדות ירדן לרעיון זה, שנבעה גם מהחשש כי ישראל לא תרצה לקבל את היהודים בדרך זו ובכך תיווצר בעיית פליטים יהודים בירדן, לא הורידה את הרעיון מעל הפרק ויהדות עיראק הובאה בסופו של דבר לישראל בדרך האוויר, אליה הצטרפו יהודי צפון-אפריקה (מרוקו, אלג'יריה, טוניס ולוב) ויהודי תימן, סוריה ולבנון — ואך מתי-מעט נשארו במדינות אלה.

לאכזבתן הרבה של מדינות ערב, יהודי ארצות ערב לא רק שלא נדחו על-ידי ישראל, אלא נתקבלו בזרועות פתוחות והעולים עצמם, למרות הקשיים העצומים בקליטתם, נקלטו בארץ ותרמו מאונם ומרצם לבניינה.

כשלון התכנית הערבית הזאת והפיכתה על-פיה, תרמו ללא ספק להתמר-מרות הפליטים הערבים ולטענותיהם כנגד מדינות ערב שבפעולתן זו גרמו למעשה לחילופי אוכלוסין. הפעיל הפלסטיני סברי ג'רייס ביטא את התמרמרות הפלסטינים כך:

"אין צורך לפרט עתה את הדרך בה הצליחו לבצע את עקירת היהודים ממקומות מושבם בארצות ערב בהן חיו במשך מאות שנים, בגרשם אותם בדרך המכוערת ביותר, לאחר שהחרימו את רכושם או תפסו אותו תמורת המחיר הזול ביותר. בלתי אפשרי להצדיק זאת באמצעות הטענה שהדבר נעשה על-ידי המשטרים הקודמים בעולם הערבי, שנעזרו בכוח האימפריאליסטי שפעל בתיאום עם הציונות... לא ניתן למחות את התוצאות ההיסטוריות של מבצע כזה על-ידי אמתלאות מסוג זה..."

מיותר לומר שבעייתם של יהודי ערב והעברתם לישראל אינה תיאורטית לפחות במה שנוגע לפלסטינים, יש לכך השלכות מעשיות מאד על עתידה של הבעיה הפלסטינית...⁶⁵

מדינות ערב מעדיפות להתעלם, גם כתוצאה מביקורת זו, מקיומם של הפליטים היהודים מארצות ערב.

קליטה בתנאי לחץ

בדומה לפליטים הערבים באו גם הפליטים היהודים לישראל בחוסר כל מפני שכל רכושם הוחרם בארצות מוצאם. יתר על כן, הסביבה בה נקלטו היתה נתונה במלחמה ובקשיים כלכליים אדירים והצורך לקלוט מספר פליטים השווה בגודלו לגודל האוכלוסיה שהיתה בארץ הביא בהכרח למציאת פתרונות זמניים הן מבחינת הדיור והן מבחינת הספקת השירותים והתעסוקה לאוכלוסיה זו.

אולם, בניגוד לארצות ערב, התגייסה מדינת ישראל, בכוחותיה הדלים יחד עם יהדות העולם לקליטת אוכלוסיית הפליטים, בתחילה באמצעות הנהגת קיצוב מצרכים לכלל האוכלוסיה בארץ ורק מאוחר יותר באמצעות מענק מממשלת ארה"ב (1952) ובאמצעות השילומים מגרמניה (1953).

הקליטה הראשונית של העולים ב"מחנות עולים" לא היתה שונה מ"קליטת" הפליטים הערבים. ה"מחנות" פוזרו בכל חלקי הארץ ו"לצורכי שיכון השתמשו במחנות הצבא הבריטי, שתוקנו איכשהו מן ההרס שעשו בהם בעליהם לפני צאתם. נרכשו אוהלים מצבאות בריטניה וארה"ב, והוקמו בשורות ובריבועים גדולים. הומצאו ותוכננו כל מיני מבנים ותחליפי שיכון מתוך חומרים, שהיו בנמצא או שאפשר היה לייצר או לייבא במהירות בתנאי תשלום נוחים: בדונים (כלומר, מסגרות עץ ועליהן בדים), פחונים (מעין חושות-דיור מיוצרות מפח), צריפונים (משמע: צריפים קטנטנים), ולאחר זמן — צריפים מיובאים, בעיקר משבדיה — ובלבד שתהיה קורת-גג לעולים הזורמים לארץ".⁶⁶ המצב במחנות אלו הלך והורע עם גבור זרם הפליטים ומשום כך פוזרו העולים הן ביישובים הערביים שננטשו והן ב"מעברות". אולם ההתגייסות הלאומית הביאה תוך כמה שנים לחיסול מחנות העולים והמעברות. פתרונות זמניים היו גם בתחום התעסוקה (עבודות דחק), בתחום הבריאות והחינוך. גם אם היתה הבעיה בתחומים אלה גדולה במיוחד, בהיות העולים בעלי רקע שונה ומוצאם ממדינות רבות בעלות תרבויות שונות, הרי היא נפתרה במשך הזמן באמצעים ממלכתיים — כגון חוק לימוד חובה — חינוך, הקמת מפעלי תעשייה ומשקים חקלאיים.

פליטים יהודים מול פליטים ערבים

ההבדל העיקרי לפיכך, בין אפשרויות קליטת הפליטים הערבים והפליטים היהודים לא היה בתחום הדמוגרפי-חברתי-כלכלי (בכך היו פליטי ערב דומים יותר לאוכלוסיה ה"קולטת") אלא בנכונות המדינות הקולטות לקולטם. השימוש הציני שנעשה בפליטים הערבים תרם רבות לבידודם ולהשארותם כבעיה נמשכת ואילו הפליטים היהודים נקלטו בישראל.

אין איש מעלה היום על דעתו (פרט לאש"ף — מסיבות תעמולתיות) שיבתם של "פליטים" יהודים אלה לארצות ערב, אך עלינו לזכור כי בעיית רכושם, שהושאר על-ידם בארצות ערב, נותרה פתוחה ועליה יהיה להיפתר במסגרת חוזה שלום בין ישראל למדינות ערב ואכן שר המשפטים הכריז בכנסת:

"עמדתנו היא שבמסגרת של משא-ומתן על הסדר שלום תתבע ישראל פיצוי מלא על הרכוש והזכויות של היהודים יוצאי ארצות ערב הנמצאים בישראל ופיצוי זה חייב להיות חלק מכל הסדר שלום עם ארצות ערב... מדינת ישראל קלטה את היהודים מארצות ערב, והם וצאצאיהם הם היום אזרחים שווים זכויות במדינת ישראל. אולם עובדה זו אינה גורעת במאומה מחובתן של ארצות ערב לשלם פיצויים מלאים. וארצות ערב חייבות בפיצויים על הרכוש הפרטי, על הרכוש הקהילתי — נכסי התרבות והדת ועל הסבל שנגרם ליהודים ברדיפות ובנגישות."⁶⁷

הגישה הישראלית הפוליטית שתוארה כאן אינה תלויה בגישה הכלכלית חברתית, קליטת העולים מארצות ערב לא הושפעה על-ידי התביעה הנמשכת לפיצויים עבור הרכוש שהושאר על-ידי היהודים בארצות ערב, למרות שזמינותו של רכוש זה היתה מקלה על תנאי הקליטה. גישה זו מיושמת גם לגבי טיפול ישראל בפליטים הערבים המצויים בשטחה — עמדתן הפוליטית של מדינות ערב בנוגע לפליטים הערבים ועמדתה של ישראל לגבי הפתרון הפוליטי של הסכסוך הערבי-ישראלי לא תשפיע על שיקום הפליטים ביהודה, שומרון וחבל עזה. תכנית שיקום זו תבוסס גם על הלקחים שהופקו מקליטת הפליטים היהודים מארצות ערב בישראל.

עמדת ישראל — תיאוריה ומעשה

עקרונות מדיניים

למרות עמדתן העיקשת של מדינות ערב ושל הפליטים עצמם ראתה ישראל את בעיית הפליטים הערבים, על היבטיה הפוליטיים וההומניים, כבעיה שיש לפותרה והביעה נכונותה להשתתף בפתרונה. עמדת ישראל עמדה על מספר עקרונות:

- א. הבעיה נוצרה עקב המלחמה שנכפתה על ישראל על-ידי מדינות ערב בניגוד להחלטת עצרת האו"ם על חלוקת ארץ-ישראל.
- ב. ישראל אינה יכולה לקבל, מסיבות בטחוניות, מספר ניכר של פליטים ערבים.
- ג. מאז 1948 נערכו למעשה חילופי אוכלוסין כאשר יהודי ארצות ערב נקלטים בישראל ומספרם שווה אם לא גדול ממספר הפליטים הערבים אשר מצאו מקלט בארצות ערב.
- ד. הפתרון היחיד לפליטים הערבים הינו שיקומם במדינות בהן הם נמצאים וישראל מוכנה לסייע בפתרון זה.
- ה. ישראל מוכנה לשלם פיצויים תמורת הרכוש הערבי שהושאר בישראל בתנאים מסוימים כגון ביטול התביעה הערבית להשיב את הפליטים לבתייהם ותשלום פיצויים ליהודים יוצאי ארצות ערב תמורת רכושם שהושאר במדינות מוצאם.
- ו. ישראל מוכנה לקלוט מספר מוגבל של פליטים ערבים בשטחה אם ייווצרו תנאי שלום בינה לבין שכנותיה.

מימוש העקרונות

עקרונות מדיניות אלה לוו לא רק בהצהרות אלא במעשים:

- א. ישראל שחררה באופן חד-צדדי חשבונות בנק חסומים של הפליטים הערבים בסכום שעמד אז (1952) על 11 מיליון דולר.

ב. ישראל הביעה נכונות לשלם פיצויים לפליטים עבור הרכוש שהושאר על-ידם בשטח ישראל והשתתפה בנסיונות ועדת הפיוס ובנסיונות גורמים בינ"ל אחרים להעריך את הרכוש. נסיונות אלה הסתיימו בכשלון עקב התנגדותן של מדינות ערב.

ג. ישראל קיבלה חזרה פליטים על בסיס אינדיבידואלי. עד 1967 חזרו לישראל במסגרת איחוד משפחות, הכרה במסתננים כתושבים, החזרת בדואים וכד', כ-40,500 איש, לאחר 1967 חזרו ליו"ש למעלה מכ-60,000 איש במסגרת איחוד משפחות, למעלה מ-10,000 איש חזרו לירושלים — ס"ה למעלה מ-110 אלף נפש.

ד. ישראל לקחה על עצמה כבר ב-1952 את הטיפול בפליטים המצויים בשטחה (כ-40,000 נפש) ושחררה את ססו"ת מטיפול בהם. במשך השנים שילמה ישראל לפליטים אלה פיצויים עבור רכושם שנמצא בכפרים שנהרסו, סייעה בשיקומם של כפרים שנהרסו ועזרה לפליטים לשקם עצמם במקומות מושבם החדשים.

ה. ישראל קלטה את יהודי ארצות ערב (המונים כיום כמחצית מאוכלו-סייתה) ואלה הפכו לחלק בלתי נפרד מרקמת חייה ובכך נתנה דוגמא לדרך בה יש לפתור את בעיית הפליטים.

קמפ דיוויד — נסיון לפתרון פוליטי

מתחילת טיפולה של ישראל בנושא הפליטים לא התעלמה ישראל מן ההיבט הפוליטי של הבעיה וראתה בפתרון בעיית הפליטים חלק מפתרון הסכסוך הערבי-ישראלי. כך שולב נושא זה בהחלטת מועצת הבטחון 242 מ-22.11.67 וכך שולב בהסכמי קמפ-דיוויד מ-17.9.78. אולם בעוד החלטת 242 מתייחסת לצורך "להשיג יישוב צודק של בעיית הפליטים" מצביע הסכם קמפ-דיוויד על ההתפתחויות שחלו בנושא הפלסטיני.

הפתרון הפוליטי ל"בעיית ערביי ארץ ישראל" אינו מבדיל בין תושב קבע לפליט — על כולם יחולו הסדרי האוטונומיה הזמניים שיסוכמו במו"מ בין ישראל, ירדן, מצרים ונציגי התושבים. נציגי התושבים יוכלו גם להשתתף במו"מ על פתרון הקבע לשטחי יו"ש ועזה והסכמתם תוגש "להצבעה על-ידי הנציגים הנבחרים של תושבי יהודה, שומרון וחבל עזה"⁸⁸.

הפתרון ההומניטרי לבעיית הפליטים מבדיל בין פליטי 1948 לבין אלה שעזבו את יהודה, שומרון וחבל עזה ב-1967; לגבי האחרונים תוקם ועדה מתמדת שתורכב מנציגי מצרים, ישראל, ירדן ונציגי רשות המינהל העצמי

"כדי להחליט, מתוך הסכמה, על העקרונות להכנסתם של בני אדם שעזבו את יהודה, שומרון וחבל עזה ב-1967 יחד עם אמצעים נחוצים כדי למנוע אנדרלמוסיה ואי-סדר" ולגבי הראשונים: "מצרים וישראל יפעלו זו עם זו וכן עם צדדים מעוניינים אחרים, כדי לקבוע נהלים מוסכמים לשם ביצוע מהיר, צודק וקבוע של הפתרון לבעיית הפליטים".⁶⁹

ראוי לזכור כי הסכם קמפ-דיוויד נדחה על-ידי מדינות ערב פרט למצרים.

שיקום פליטים בחבל עזה

בד-בבד עם תהליכי השינוי בגישה הפוליטית לבעיית הפליטים, חלה גם התפתחות בגישה המעשית לפליטים שהיו בשליטת ישראל ביו"ש וחבל עזה מאז 1967.

הגישה הראשונה שבאה לידי ביטוי בהסכם קומיי-מיצ'למור (ראה פרק ו'), שנתנה חופש פעולה לסו"ת בקרב הפליטים התבררה כבלתי מספקת. בעקבות חוסר פעילותה של סו"ת בנושאים שונים בעיקר בשטח הספקת שירותים למחנות הפליטים (ביוב, חשמל, מים, דיור וכד'), נאלץ המימשל הצבאי לספק שירותים אלה למחנות הן ישירות והן באמצעות העיריות והמועצות המקומיות הקרובות למחנות.

בהיות מצבם של תושבי חבל עזה גרוע יותר מאשר תושבי יהודה ושומרון הוחלט ב-1971 להפנות את מאמץ השיקום לחבל ארץ זה ולשם כך הוקם במימשל הצבאי בעזה ענף לשיקום פליטים.

תכנית השיקום שהוכנה לחבל עזה התבססה על שני עקרונות מרכזיים: על הצורך לדלל את מחנות הפליטים הצפופים (שהיו גם בעיה בטחונית בהיותם חממה לארגוני הטרור) ועל הצורך לשפר את תנאי הקיום של הדרים בהם. הפתרון שנקבע הינו הקמת שכונות חדשות בקרבת הערים והעברת אוכלוסיית מחנות הפליטים אליהן.

תכנית זו מחייבת בניית 2.5 מיליון מ"ר למגורים עבור כ-30,000 משפחות — עד כה נבנו כ-10 שכונות חדשות בגדלים שונים בהן אוכלסו כ-8,000 משפחות.

לביצוע התכנית חייבים להתקיים שני תנאים מוקדמים:

- נכונות הפליטים להשתקם באמצעות מעבר לשכונות החדשות;
- יכולתם הכלכלית של הפליטים לעמוד לפחות בחלק מנטל השיקום.

דווקא התנאי הראשון מעמיד קשיים רבים יותר בפני תכנית השיקום מכיוון שהיא מחייבת שינוי דרכי חיים של הפליטים עצמם. התכנית מעמידה

בסכנה את שליטת סו"ת על הפליטים והיא מנוגדת לעמדות המדיניות של אש"ף ומדינות ערב מכיוון שהיא מסמלת את שיקומם הקבוע של הפליטים, השלמה עם המציאות והעלמותו של מושג הפליטות.

התגברות על מכשולים אלה חייבה הענקת כוח משיכה רב לשכונות החדשות ואכן התמריצים הניתנים למעבר אליהן מעוררים עניין הולך ורב בקרב הפליטים ואפילו סו"ת המסתייגת מן התכנית מודה כי "הדיור המוענק בפרויקטים הללו עולה ברמתו על יחידות הדיור בהן חיו המשפחות לפני כן".⁷⁰

כדי לעודד נכונות הפליטים לעבור לשכונות החדשות המצורפות לערים בחבל עזה, נבנו שכונות אלה על-ידי המימשל וניתנה האפשרות לבעלות הפליטים על המבנים בהן, שהיו גדולים פי-שלושה וארבעה מיחידות הדיור הקודמות שלהם שהיו בבעלות סו"ת (יש לזכור שלמשפחות רבות לא היתה מעולם בעלות על נכסים או רכוש, לא בחבל עזה ולא בארץ-ישראל).

ברור שאילוצים תקציביים מקשים על הרחבת הפרויקטים הללו. לכן ניתנה כבר ב-1976 האפשרות לפליטים בעלי יכולת לבנות ביתם בעצמם ואכן אוכלוסיית הפליטים בחבל עזה התחילה להיות מודעת לכדאיות המעבר למגורים בשכונות החדשות ומוכנה להשקיע סכומי עתק בבנייה החדשה ורמת בתי המגורים בשכונות אלו עומדת בתחרות מתמדת עם רמת בתי המגורים בערים ובכפרים.

תהליכים אלה הביאו לעיבוד שיטה המאפשרת בנייה עצמית בשילוב של סיוע כספי מצד המימשל למשפחות מעוטות יכולת. בכך מתאפשרת השקעת אמצעים רבים יותר בתשתית מודרנית בשכונות.

במקביל למעבר לשכונה החדשה נדרש הפליט להרוס את ביתו הישן במחנה הפליטים. הפליט מקבל פיצוי כספי ניכר עבור ביתו ההרוס ולכן עושה זאת ברצון, אולם מעניין לציין כי סו"ת מתרעמת על כך ונתלית בטענה כי הדבר אינו מקל את צפיפות הדיור במחנות. היא אמנם מציינת כי "פיצוי שולם למשפחות שמחסותיהם נהרסו" אולם אינה מציינת על-ידי מי שולם הפיצוי.⁷¹ האו"ם בכללותו מעדיף להתעלם מהיתרונות של התכנית והעצרת הכללית של האו"ם טורחת לקבל החלטה הקוראת לישראל: "לנקוט בצעדים אפקטיביים ומיידיים להחזרת הפליטים הנוגעים בדבר למחנות מהם פונו ברצועת עזה, לספק מחסות מתאימים לשיכונם, להימנע מפינוי נוסף של פליטים ומהריסת מחסותיהם".⁷²

אולם ישראל לא נרתעה מהחלטות מסוג זה המדגישות את צביעות המערכת הבינ"ל והמשיכה בקיום התכנית.

ההשלכה העיקרית של תכנית הקמת השכונות היא בטשטוש דמותו של הפליט והפיכתו לתושב קבע עירוני של חבל עזה. דימוי עירוני זה של החבל יודגש במשך הזמן עם תחילת בנייתם של בתי דירות רבי-קומות שבוודאי יביא לשינוי דמותו של חבל עזה ותושביו. תהליך זה, המשחרר את הפליטים מתלות בשירותים המוענקים על-ידי סט"ת, מחזק את הקשר של הפליטים לתושבי הקבע ולרשויות המקומיות המספקות שירותים ובכך יש תרומה נכבדה לקראת יישום הסכמי קמפ דייוויד ואולי תחילתה של דרך חדשה ביחסים בין תושבי חבל עזה וישראל.

פרק ט

הפליטים ביהודה, שומרון וחבל עזה — מבט לעתיד

ועדת שרים

ביום י"ב באב התשמ"ג (1 באוגוסט 1982) מינתה ממשלת ישראל ועדת שרים לפתרון בעיית הפליטים במזרח התיכון. תפקיד הוועדה — לגבש עקרונות, דרכים ושיטות לפתרון בעיית הפליטים במזרח התיכון על-ידי יישובם מחדש. בוועדה, בראשות השר מרדכי בן-פורת, חברים, סגן ראש הממשלה ושר הבינוי והשיכון דוד לוי, שר הבטחון משה ארנס, שר החוץ יצחק שמיר, שר המשפטים משה נסים, שר הכלכלה והתיאום הבינמשרדי יעקב מרידור ושר המדע והפיתוח פרופ' יובל נאמן. ועדת השרים רואה את פעילותה בשני מישורים שיש להפריד ביניהם מבחינה מעשית:

- המישור הפוליטי השזור בסכסוך הערבי-ישראלי ייפתר בסיומו של תהליך השלום בין ישראל ומדינות ערב. במישור זה תתבע ישראל ממדינות ערב לקלוט את הפליטים המתגוררים בתחומן כנגד קליטת הפליטים היהודים מארצות ערב.
- ההיבט הכלכלי והחברתי של בעיית הפליטים ביהודה, שומרון וחבל עזה הנמצאים בשליטתה של ישראל ייפתר באמצעות תכנית לשיקומם במקום מושבם.

טיפול המעשי של הוועדה יתבטא בתמיכה בתכנית השיקום שהחלה בחבל עזה וחיבת הרחבה וביישומה של תכנית דומה ביהודה ושומרון.

תכנית לשיקום פליטים ביהודה ושומרון

לעומת הפליטים דרי המחנות שבחבל עזה שתהליך שיקומם החל בשנת 1971, נשארה בעיית מחנות הפליטים ביהודה ושומרון בעינה. אם הפליטים שבעזה כבר התגברו ברובם על הלחצים השליליים שהופעלו מבפנים ומבחוץ נגד תכנית השיקום הישראלית, הרי הפליטים ביהודה ושומרון נתונים עדיין בצבת העמדה הערבית המסורתית הדוחה על הסף כל רעיון לשיקום הפליטים. שלא כמו הפליטים בעזה, שברובם נמצאים כיום בשלב

המתקדם של שיקול הצעות השיקום מבחינה כלכלית, עמדת הפליטים ביהודה ושומרון כלפי תכניות השיקום הישראליות פוליטית בעיקרה. תמצית עמדה זו, כפי שהשתקפה גם משיחות עם פליטים במחנות שונים ביהודה ושומרון, היא שיישוב הפליטים אינו עניין אינדיבידואלי שעל משפחת פליטים לענות בו, אלא עניין קולקטיבי של כל הפליטים, שאין לבצעו אלא בהסכמת אש"ף ומדינוח ערב.

זו בעיקרה המדיניות הערבית בסכסוך הערבי-ישראלי שביקשה, והצליחה עד עתה, להנציח את בעיית הפליטים על-ידי החזקתם כפליטים לאורך ימים. מחנות הפליטים הם סמלם המובהק של הפליטים, ושמורת הטבע שבה נטועה בעיית הפליטים. פירוק המחנות ישמית את הקרקע, לדעת הערבים, מתחת לקיומה של בעיית הפליטים. ואכן, ביישוב הפליטים במגו-רים ראויים מחוץ למחנות, ובביטול המחנות, תוגשם מדיניות ממשלת ישראל בדבר יישוב הפליטים במקומות מושבם, ותיפתר אחת ולתמיד בעיה הומאנית שעם ישראל רגיש לה.

תכנית השיקום מבוססת על הצורך להעניק לפליט את הרגשת הקביעות במקום מגוריו ואת תחושת השייכות לחברה שבתוכה הוא חי. הדבר ייעשה על-ידי יישוב הפליטים יישוב קבע על אדמה בבעלותם, במגורים הנהנים מתשתית ראויה ומשירותים ציבוריים, וכן על-ידי שילובם מבחינה חבר-תית, כלכלית וארגונית באוכלוסייה הרגילה, כתושבים או כקבוצת תושבים, שווי זכויות ובמעמד שווה ביהודה ושומרון. מחנות הפליטים יפורקו או ישוכללו בדרך שתמחק את תדמיתם השלילית המקורית. הפליטים יעשו לביתם, ויעסקו במלאכה קונסטרוקטיבית לבניית עתידם. מעניין לציין כי במחנות הפליטים ביו"ש רבה הציפייה לתכנית השיקום וציפייה זו מעידה על הנכונות הקיימת בקרבם להשתלב בתכנית ולשפר את רמת חייהם גם בשטח הדיוור.

תכנית השיקום תתבסס הן על תכנון פרטני לגבי כל משפחת פליטים והן על תכנון מיוחד לכל מחנה פליטים לפי תנאיו הוא. כך ישולבו המחנות הקיימים והשכונות החדשות ברשויות המקומיות הקרובות והמחנות המרו-חקים יותר יזכו במעמד מוניציפאלי עצמאי. התכנית תתבסס על שיתוף מירבי של התושבים בתכנון ובביצוע תוך אימוץ אמות מידה מודרניות בבניית התשתית הכללית כגון בתי-ספר, מרפאות, שירותים קהילתיים וכד'. התכנית כוללת בתוכה גם השתלבות של השירותים המוגשים כיום על-ידי סו"ת לפליטים בלבד בשירותים המוגשים לאוכלוסיית יו"ש וחבל עזה בכלל.

התכנית תבוצע בשלבים ותימשך כ-5 שנים והיא תעלה כשני מיליארד דולר. ישראל מצפה כי מדינות שעניין הפליטים קרוב לליבן וארגונים בינ"ל

יתגייסו אף הם לסייע למימון תכנית חדשנית זו, המגלמת בתוכה אפשרות לסלק גורם חיכוך, אחד מני רבים, בין ישראל לבין מדינות ערב ובכך לסלול כברת דרך נוספת בתהליך השלום בין ישראל למדינות ערב.

כך משתלבת הפעילות המעשית בהיבט המדיני ומשתלב הרצון הישראלי בהגשמת הסכם קמפ דייוויד בהכשרת הקרקע לביצוע תכנית האוטונומיה עליה הוסכם בין מצרים, ישראל וארה"ב.

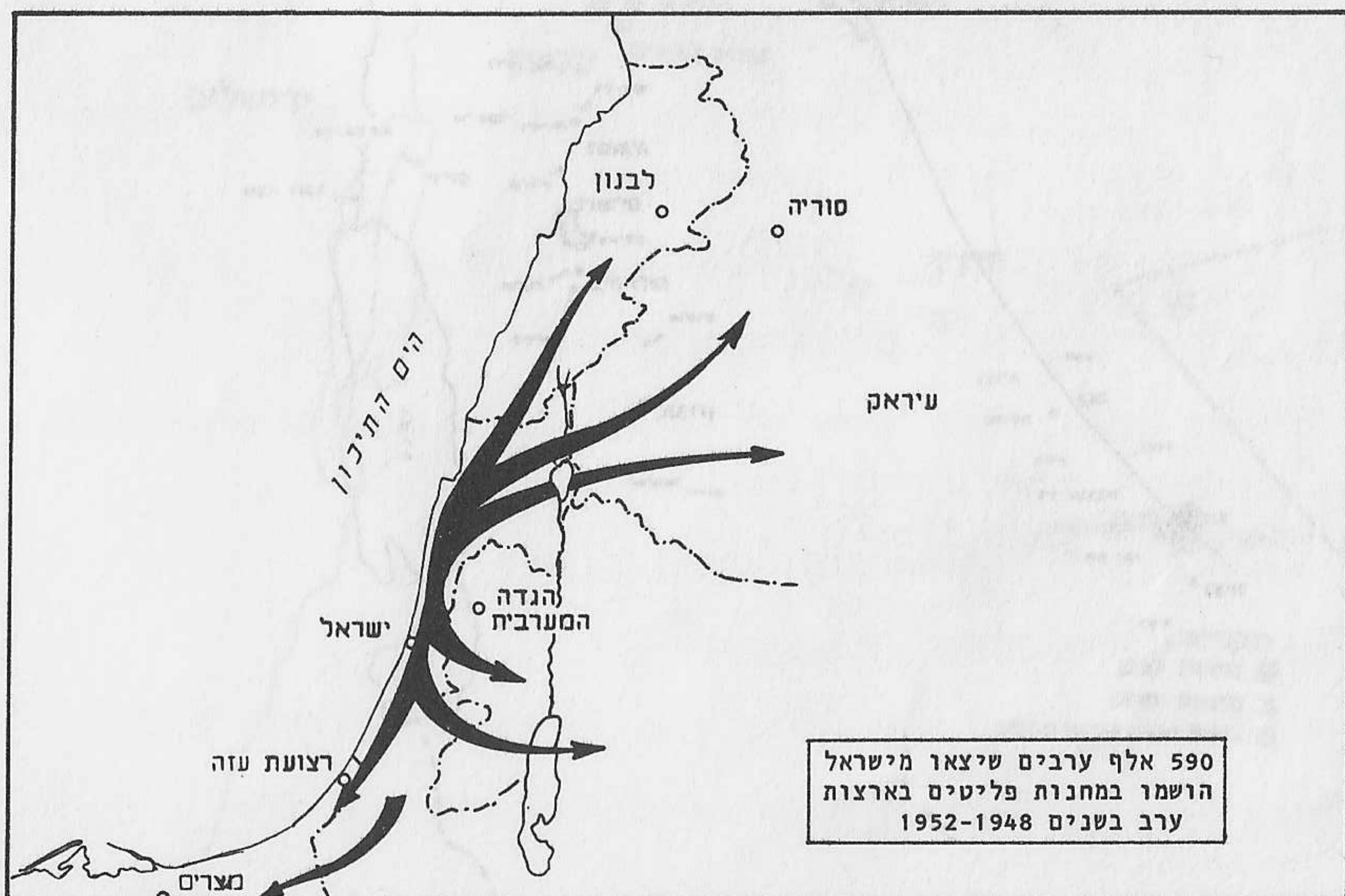
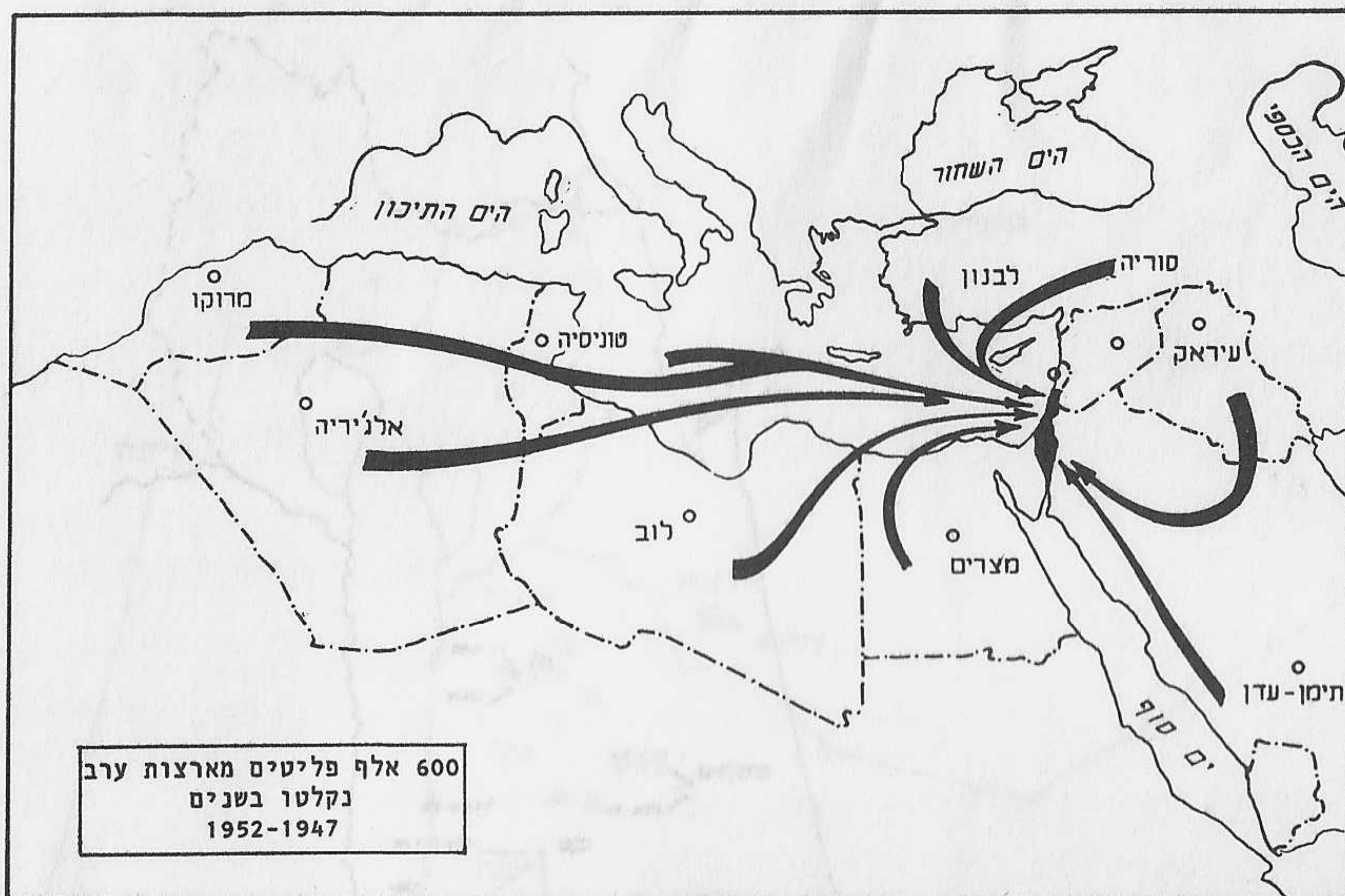
הערות

- 1 מצוטט אצל רוני גבאי : בחינה פוליטית של הסכסוך הערבי-ישראלי — בעיית הפליטים הערבים (באנגלית), פריז—ג'נבה 1959, עמ' 66.
- 2 מברק שרתוק אל זסלני 26.4.48 — תעודות מדיניות ופוליטיות, דצמבר 1947 — מאי 1948, גנזך המדינה, ירושלים 1979, עמ' 647.
- 3 מצוטט אצל גבאי — עמ' 95.
- 4 אלק קירקברייד : מן הכנפיים זכרונות עמאן 1951—1947 (באנגלית), לונדון 1976.
- 5 גיימס ג. מקדונלד, שליחותי בישראל, ירושלים 1951, עמ' 105.
- 6 מצוטט אצל גבאי עמ' 108 (הערת שוליים).
- 7 ג'ורג' איגנטיוס, עם מפוצל, וול סטריט ג'ורנל 13.9.1982.
- 8 על הסיבות לבריחת הפליטים ראה בספריהם של : גבאי (ראה הערה 1), אבנרי (ראה הערה 9), שמואל כץ : אדמת מריבה, תל-אביב 1974.
- 9 הניתוח מבוסס על הספרים : יעקב שמעוני : ערביי ארץ ישראל, תל-אביב תש"ז, עמ' 428—451 ; אהרון כהן : ישראל והעולם הערבי, תל-אביב 1964, עמ' 208—215 ; אריה ל. אבנרי : ההתיישבות היהודית וטענת הנישול, תל-אביב 1980, עמ' 11—31.
- 10 הנתונים מצויים בספרו של גבאי. וראה גם ספרה של דבורה קפלן : האמת על בעיית הפליטים הערבים, ירושלים 1956 ; וכן במחקרו של משה אפרת : הפליטים הפלשתינאים, מחקר כלכלי וחברתי 1949—1974, בהוצאת המכון על שם דוד הורביץ, תל-אביב 1976.
- 11 ליגת ארגוני הצלב האדום : דו"ח על פעולות הסעד לפליטי ארץ ישראל, ג'נבה 1950, עמ' 38.
- 12 הצלב האדום, עמ' 39.
- 13 מסמך האו"ם A/1451, מצוטט אצל גבאי, עמ' 165.
- 14 הגדרה זו נמצאת במסמכים רבים, ראה לדוגמא : סו"ת, דו"ח הנציב הכללי בנוגע לתובעים אחרים לטעד, ניו-יורק 1955, עמ' 1.
- 15 ראה לדוגמא דו"חות הנציב הכללי של סו"ת בשנים האחרונות כגון דו"ח הנציב 82-83, עמ' 50.
- 16 יהושפט הרכבי : האמנה הפלסטינית ומשמעותה, הוצ' מרכז ההסברה, 1977.
- 17 "אל ביאן" (דובאי) 15.6.80.
- 18 עוזיאל שמלץ : השינויים בגודל האוכלוסייה ביהודה ושומרון גורמים דמוגרפיים, בספר יהודה ושומרון — פרקים בגיאוגרפיה ישובית, עמ' 88.
- 19 כנ"ל.
- 20 אריק כהן : היררכיה, מדיניות עירונית ושינויים חברתיים בישראל ובעולם הערבי : ניתוח השוואתי, עיור בן זמננו ורווחה חברתית (באנגלית), ירושלים 1977, עמ' 73.
- 21 ראה לדוגמא : מצרים — "אל סיאסי" 10.4.83 ו"אל אהרם" 17.12.82 — על בעיות המצרים השוהים בחו"ל ועל הכנסות המצרים השוהים בחו"ל.
סוריה — "אל אשתראכי" (בטאון של האיגודים המקצועיים) 16.8.82 — על הגירת סורים מסוריה.
ירדן — "אל ראי" 17.9.82 — על המחסור בידים עובדות בירדן.
תוניסיה — "אל עמל" 14.4.83 — על זרם ההגירה של מדענים ערביים לחו"ל.

- 22 מסמך או"ם S/8214, 18.8.1967, עמ' 8—9.
- 23 "אלבעת", סוריה 12.7.1978, עמ' 5.
- 24 אל-חואדאת, לבנון 23.5.1969.
- 25 "אלוטן אל-ערבי", לבנון 18.2.82.
- 26 דוד איגנטיוס : עם מפוזר, וול סטריט ג'ורנל, 13.9.82.
- 27 סו"ת, דו"ח המפקח על הבריאות 1962-63, עמ' 40.
- 28 סו"ת Newsletter, ספט-אוק' 1970.
- 29 "אל קעדה" (בטאון של החזית לשחרור פלסטין), לבנון 1.10.81.
- 30 "אל-ציאד", לבנון 28.12.72.
- 31 בן פורת, מרקס, שמיר : "מחנה פליטים על גב ההר", מכון שילוח, תל-אביב, אוקטובר 1974.
- 32 ע. מרקס : "תמורות במחנות הפליטים הערבים", בקובץ "עשר שנות שלטון ישראלי ביהודה ושומרון" — עורך רפי ישראלי, ירושלים תשמ"א, עמ' 19. (המאמר פורסם לראשונה ברבעון ירושלים מס' 8, 1978 באנגלית).
- 33 דו"ח הנציב הכללי של סו"ת 82—83, עמ' 25.
- 34 "אל ג'זירה", סעודיה 26.6.81.
- 35 מצוטט אצל אבי פלסקוב : הפליטים הפלסטינים בירדן 1948—1957 (באנגלית), לונדון 1981, עמ' 47.
- 36 "אל אהרם", מצרים 27.12.75.
- 37 ג'קלין גארציאטי : "העם הפלסטיני — מספרים ומאפיינים", שואון פלסטיניה, לבנון פבר', 1975.
- 38 "אל ג'זירה", סעודיה 26.6.81.
- 39 "נהאר אל-ערבי ואל-דולי" לבנון 4.4.83.
- 40 נאטר ערווי וסמיה פרסון : קהילות פלסטיניות בארצות ערב, בספר : חליל נחלה ועליה זוריק (עורכים) : הסוציולוגיה של הפלסטינים (באנגלית), לונדון 1980, עמ' 113.
- 41 ועדת הפיוס של האו"ם לארץ ישראל, דו"ח סופי של משלחת הסקר הכלכלית של האו"ם למזרח התיכון, ניו-יורק 28.12.1949, עמ' 17.
- 42 הנתונים לקוחים מדו"ח מיוחד של הנציב הכללי של סו"ת בנוגע לדורשי סעד נוספים, ניו-יורק 1955.
- 43 הודעה לעיתונות של האו"ם (PAL/1492) 27.8.1982.
- 44 דו"ח מיוחד של הנציב הכללי של סו"ת 28.9.1982.
- 45 דו"ח מיוחד 1955, עמ' 9.
- 46 דיון בוועדה המדינית המיוחדת של עצרת האו"ם 11-12.11.1982.
- 47 פלסקוב, עמ' 69.
- 48 אליהו קנובסקי : ההתפתחות הכלכלית בירדן, תל-אביב 1974, עמ' 5 ; ההתפתחות הכלכלית בסוריה, תל-אביב 1975, עמ' 1—2.
- 49 דו"ח הנציב הכללי של סו"ת 1982-83, עמ' 34.
- 50 דו"ח הנציב הכללי של סו"ת 1979-80.
- 51 דו"ח הנציב הכללי של סו"ת 1982-83, עמ' 23.
- 52 אדוארד בהריג : האו"ם והפליטים הפלסטינים (באנגלית), לונדון 1971, עמ' 147.
- 53 דו"ח הנציב הכללי של סו"ת 1981-82, עמ' 26.
- 54 הודעה לעיתונות 27.8.82.
- 55 דו"ח הנציב הכללי של סו"ת 1982-83, עמ' 39.
- 56 כנ"ל, עמ' 45.
- 57 כנ"ל, עמ' IX.

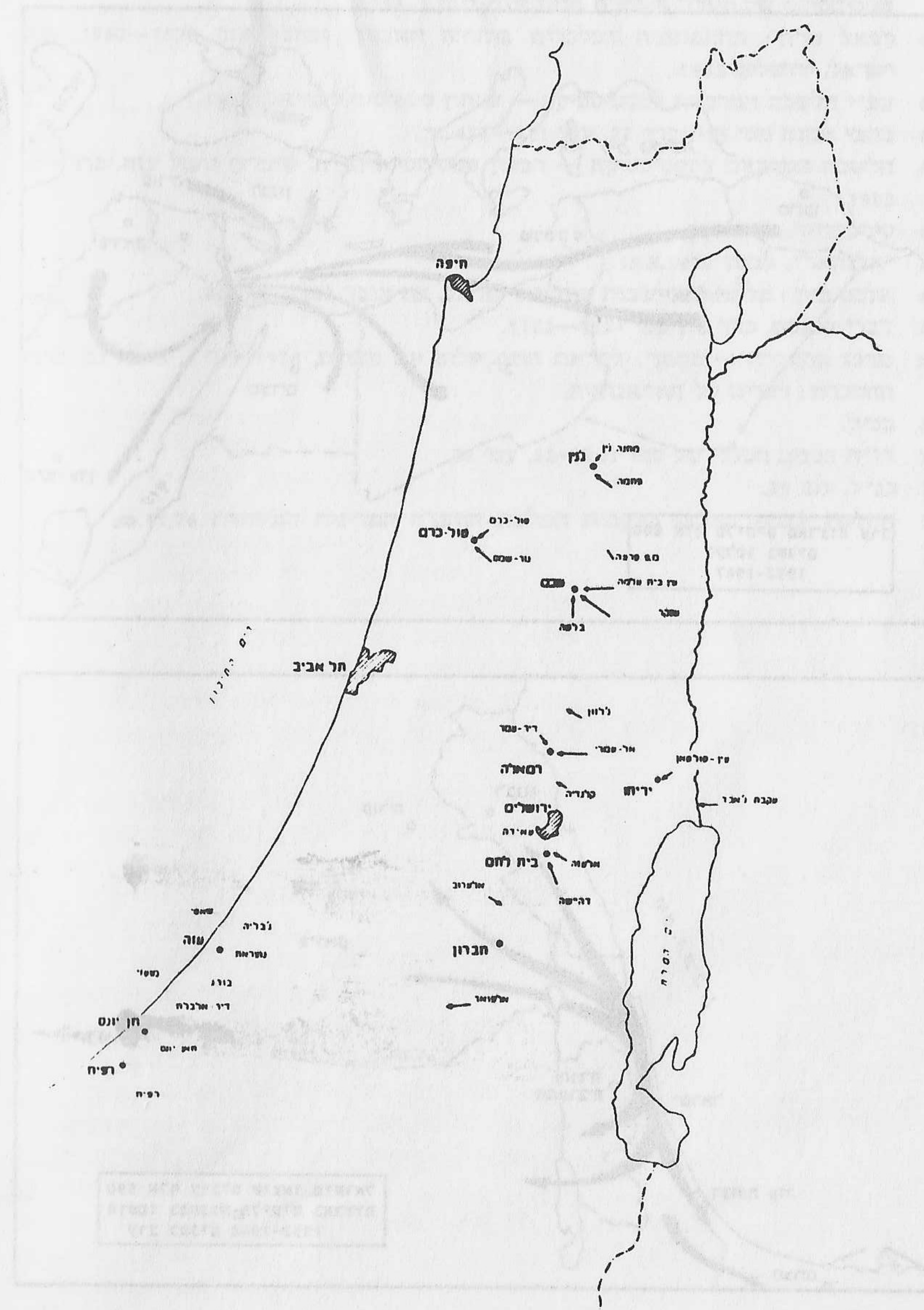
נספח 1

- 58 עוזיאל שמלץ, עמ' 84.
- 59 למספרי הפליטים ביו"ש יש להתייחס בחשדנות בהיותם מבוססים על הערכות, בעוד מספרי הפליטים בחבל עזה מבוססים על מפקד שנערך ע"י המימשל הצבאי. מספרי הפליטים בחבל עזה לפי סו"ת גבוהים יותר.
- מספר האוכלוסין ביו"ש ובחבל עזה מבוסס על פרסום הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: סטטיסטיקה של יהודה ושומרון וחבל עזה, מס' 1, 1983.
- 60 רפאל מרון: ההתפתחות הכלכלית ביהודה ושומרון ובחבל עזה 1970-1980, בנק ישראל, ירושלים 1982.
- 61 עפ"י הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה — שנתון סטטיסטי לישראל, 1982.
- 62 כתבי אמנה מס' 755, כרך 22, עמ' 411-413.
- 63 הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה — רבעון סטטיסטי ליהודה, שומרון וחבל עזה, כרך י"ג, 1982.
- 64 קירקברייך, עמ' 115.
- 65 "אלנהאר", לבנון 15.5.1975.
- 66 אלכס ביין: עלייה והתיישבות במדינת ישראל, עם עובד 1982, עמ' 56.
- 67 דברי הכנסת, כרך 75, עמ' 1121-1122.
- 68 מרכז ההסברה — מסמך: לקראת חוזה שלום עם מצרים, 1978 עמ' 6, וראה גם מרכז ההסברה: דברים על האוטונומיה.
- 69 כנ"ל.
- 70 דו"ח הנציב הכללי של סו"ת 82-83, עמ' 26.
- 71 כנ"ל, עמ' 25.
- 72 החלטת עצרת האו"ם בעקבות המלצת הוועדה המייוחדת 4.11.76.

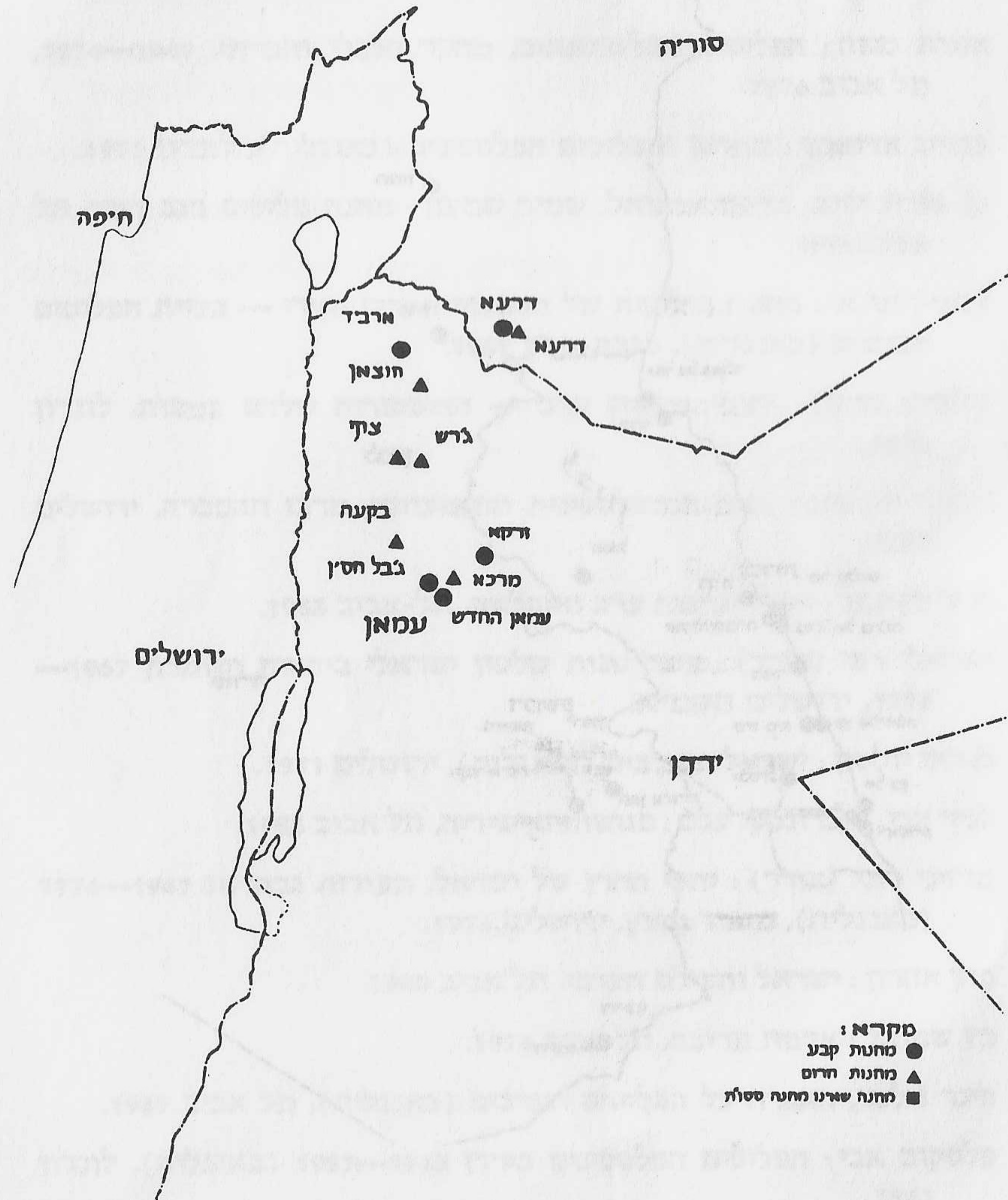
נספח 2

מחנות הפליטים ביהודה ובשומרון (מפה)

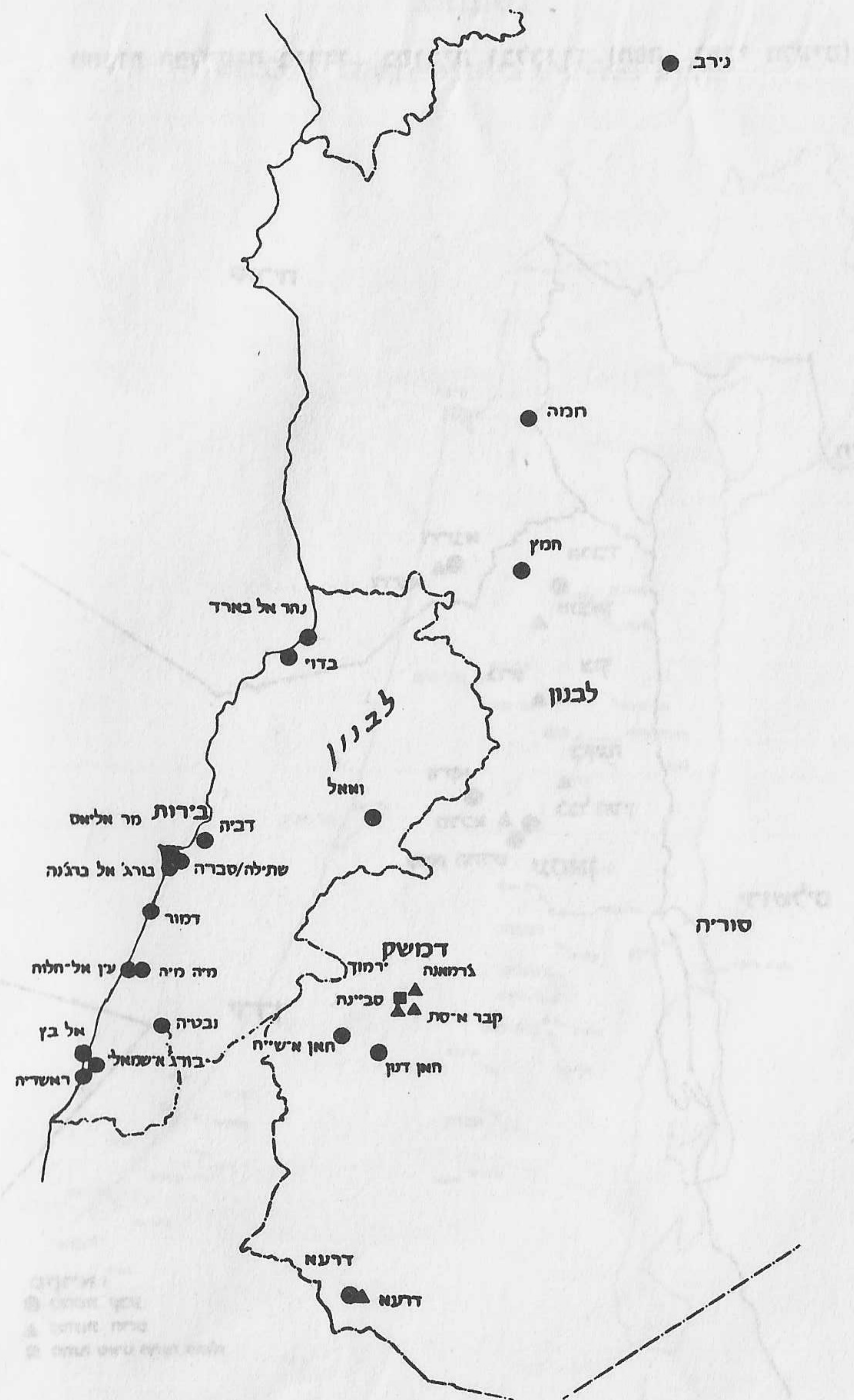
נספח 3

מחנות הפליטים בירדן, בסוריה ובלבנון (מפה בשני חלקים)

ביבליוגרפיה

- אבנרי אריה ל': ההתיישבות היהודית וטענת הנישול 1878—1948, תל אביב תש"ם.
- אפרת משה: הפליטים הפלשתינאים, מחקר כלכלי וחברתי, 1949—1974, תל אביב 1976.
- בהריג אדוארד: האו"ם והפליטים הפלסטינים (באנגלית), לונדון 1971.
- בן פורת יורם, מרקס עמנואל, שמיר שמעון: מחנה פליטים בגב ההר, תל אביב 1974.
- גבאי רוני א': בחינה פוליטית של הסכסוך הערבי יהודי — בעיית הפליטים הערבים (באנגלית), ג'נבה-פריז 1959.
- גילברט מרטין: יהודי ארצות ערב — ההיסטוריה שלהם במפות, לונדון 1975.
- הרכבי יהושפט: האמנה הפלסטינית ומשמעותה, מרכז ההסברה, ירושלים 1977.
- חדד יחזקאל: יהודי ארצות ערב ואיסלאם, תל-אביב 1983.
- ישראלי רפי (עורך): עשר שנות שלטון ישראלי ביהודה ושומרון 1967—1977, ירושלים תשמ"א.
- לנדאו יוליאן: ישראל והערבים (באנגלית), ירושלים 1971.
- לניר צבי, דוברונסקי עלס: פגישות ברשידיה, תל אביב 1983.
- מדזיני רוני (עורך): יחסי החוץ של ישראל, תעודות נבחרות 1947—1974 (באנגלית), משרד החוץ, ירושלים 1976.
- כהן אהרון: ישראל והעולם הערבי, תל אביב 1980.
- כץ שמואל: אדמת מריבה, תל אביב 1974.
- פינר וולטר, האגדה על הפליטים הערבים (באנגלית), תל אביב 1967.
- פלסקוב אבי: הפליטים הפלסטינים בירדן 1948—1957 (באנגלית), לונדון 1981.

פריטי טרנס, דינין ברנרד : היציאה הכפולה, מחקר על הפליטים היהודים והערבים במזרח התיכון (באנגלית), לונדון (ללא תאריך).

פרייס ג'ונס דוד : מול פני התבוסה (באנגלית), לונדון 1972.

קפלן דבורה : האמת על בעיית הפליטים הערבים, ירושלים 1956.

קרטיס מיכאל, נייאר יוסף, ווקסמן חיים ל' ופולק אלן (עורכים) : הפלסטינים, עם, היסטוריה, מדיניות (באנגלית), ניו ג'רזי 1975.

רומני מוריס : היהודים מארצות ערב : נושא שנזנח (באנגלית), ארגון היהודים יוצאי ארצות ערב, תל אביב 1977.

רופין רפאל : אנחנו הם וארץ-ישראל, מרכז ההסברה, ירושלים 1971.

שווארץ י"צ : מלחמת השחרור, ירושלים 1950.

שמעוני יעקב : ערביי ארץ-ישראל, תל אביב תש"ז.

האמנם פליטים לנצח?

תמונת מצב והצעות לפתרון

- מיהם הפליטים וכיצד ניתן להבחין בינם לבין החברה הסובבת אותם ?
- מהו מצבם של הפליטים הערבים במדינות ערב ובשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה ולפי איזה קנה-מידה נשפט מצבם ?
- מהן הסיבות שהביאו לתדמית הנוכחית של בעיית הפליטים כבעיה של אנשים הזקוקים לשיקום ?
- האמנם יש צורך בפתרון שיקומי, בפתרון פוליטי ואולי שילוב של השניים ?

חיבור זה שבא בעקבות הקמתה של ועדת שרים ע"י ממשלת ישראל לטיפול בנושא הפליטים, ינסה גם להתוות קווים לפתרון "הבעיה" כפי שהיא נראית בעקבות ההשתחררות מן התדמיות הרווחות. קווים אלה יתבססו על הפרדה בין ההיבט הפוליטי של "הבעיה הפלסטינית" לבין ההיבטים הכלכליים-חברתיים של "בעיית הפליטים". ההיבט הפוליטי קשור ליחסי מדינות ערב עם ישראל ויש להניח כי ייפתר באמצעות הסכמי שלום בין ישראל למדינות ערב, בהם תעמוד ישראל על קליטת הפליטים בארצות מושבם כמשקל נגד לקליטת היהודים יוצאי ארצות ערב בישראל. אולם בהיבט הכלכלי חברתי לפחות של הפליטים המצויים בשליטת ישראל — ביהודה, שומרון וחבל עזה ניתן לטפל כבר היום.

ועדת השרים שהוקמה באוגוסט 1982 הטילה על ועדת מומחים לאתר את מוקדי הבעיה ביהודה, שומרון וחבל עזה, כאשר המטרה היא להביא לשי-לובם של הפליטים בקרב האוכלוסיה שבה הם חיים תוך ביטול המאפיינים היחודיים לפליטים.

[מתוך ההקדמה]